

SPOR BİLİMLERİNDE ETİK YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR
Prof. Dr. Elif KARAGÜN

SPOR BİLİMLERİNDE ETİK YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR

Prof. Dr. Elif KARAGÜN

cizgi
KİTAP E Vİ

BÖLÜM YAZARLARI

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi SAMAR
Dr. Muhammet Eyüp UZUNER
Arş. Gör. Ayşegül Funda ALP
Arş. Gör. Gökhan ÇAKMAK
Arş. Gör. Müge SARPER KAHVECİ

Akademik unvan ve harf sırası gözetilerek sıralanmıştır.

Bu kitapta yer alan her bölümün tüm sorumluluğu (görseller, tablolar, çizelgeler, çizimler, grafikler, direkt alıntılar, etik/kurum izni vb.) yazarlara aittir.

Herhangi hukuki bir olumsuzlukta Çizgi Kitabevi Yayınları ve kitap editörü hiçbir konuda bir yükümlülük ve hukuki sorumluluğu kabul etmez, hukuki yükümlülük altına alınamaz. Her türlü hukuki yükümlülük ve sorumluluk ilgili bölüm yazar(lar)ına aittir.

Çok bölümlü/yazarlı olan bu kitap maddi bir değer ile alınıp satılamaz. Kitapta yer alan bilgiler alıntı yapılmak ve ilgili alıntıya atıf yapılmak koşulu ile kaynak gösterilmek üzere bilimsel ya da ilgili araştırmacılar tarafından kullanılabilir.

ÇİZGİ
K İ T A B E V İ

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)
Eğitim Bilim

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2021

ISBN: 978-605-196-731-8
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
EDİTÖR
KARAGÜN, Elif
SPOR BİLİMLERİNDE ETİK YAKLAŞIMLAR

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarımı
Ozsum Academy
Tel: +90 541 191 57 41

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah. Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** Cağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93
www.cizgikitabevi.com
f t i / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ	v
BÖLÜM 1: SPORDA ERGOJENİK DESTEK, DOPİNG VE ETİK YAKLAŞIMLAR <i>Ezgi SAMAR</i>	1-16
BÖLÜM 2: SPORDA ÇOCUK KORUMAYA GÜNCEL BİR BAKIŞ <i>Ayşegül Funda ALP</i>	18-37
BÖLÜM 3: E-SPORDA ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR <i>Muhammet Eyüp UZUNER</i>	39-48
BÖLÜM 4: ETİK DEĞERLER ÇERÇEVESİNDE FUTBOLDA PAZARLAMA VE SPONSORLUK <i>Gökhan ÇAKMAK</i>	50-61
BÖLÜM 5: DENEY HAYVANLARIYLA YAPILACAK ÇALIŞMALARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN ETİK İLKELER VE SPOR BİLİMLERİ ALANI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME <i>Müge SARPER KAHVECİ</i>	63-76

Bölüme ulaşmak için

ÖNSÖZ

“Etik, yaşayan her şeye karşı hissettiğimiz sonsuz sorumluluktur”.

Albert Schweitzer

Günümüzde; dijitalleşme, ekonomik zorluklar, pandemi gibi pek çok nedenler yaşantımız içerisinde hemen hemen hepimizin gözlemlediği bazı değişimlere yol açmaktadır. Mesleklerde, sosyal yaşamda ve yaşam alışkanlıkların çoğunda gözlemlenen bu değişimler; beslenmeden spora, eğitimden ticarete, bilimsel çalışmalara kısaca aklınıza gelebilecek toplumdaki her alanda ve mesleklerde önemli bir yer tutmaktadır. Tüm bu değişimlerle birlikte kişilerarası ilişkiler de ister istemez yeni bir boyut kazanmaktadır. İlişkilerdeki bu etki de, ister istemez sosyal yaşamı ve sosyal yaşamı düzenleyen kuralları da etkilemektedir. Çocuk gelişiminde sosyal kuralların kazandırılmasında önemli katkısı olan spor bilimleri de tüm bu değişimlerden nasibini almaktadır.

İnsan ilişkilerin sağlıklı olmasını destekleyen unsurlardan biri de etik değerlerdir. Etik terimi “kişilik, karakter” anlamına gelen “ethos” kelimesinden kökenini alan, “doğru bir birey olmak” anlamına gelen Yunanca bir sözcüktür. Etik ve ahlak kelimeleri bazen birbirinin yerine kullanılsa da aslında farklı kelimelerdir. Etik, daha çok felsefi boyutu olan ve doğru bir yaşam biçimini içeren kısmı iken; ahlak, gelenekleri, kuralları, yasaları, toplum tarafından kabul gören kısımları içerir.

Bilimlerin analitik yaklaşımları nedeniyle felsefi boyutları olduğunu ve felsefeden temel aldıkları düşünüldüğünde, spor bilimleri alanında da hem analitik değerlendirmeler yapmak hem de doğru düşünmek ve doğru yönelmek açısından felsefi boyutlarda da çalışmalar yapılması ihtiyacı oluşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında spor bilimleri alanında çalışılması gereken önemli konulardan birisi de etik yaklaşımlardır.

Spor bilimleri alanında etik konulara dikkat çekerek doğru davranışların artması, araştırmaların zenginleşmesi açısından bu alana katkıda bulunmak amacıyla hazırladığımız “Spor Bilimlerinde Etik Yaklaşımlar” adlı eserimizde çok değerli çalışmalar bulunmaktadır. 5 ana bölümden oluşan bu kitapta günümüzde spor bilimlerinde oluşan gelişmeler açısından ihtiyaç duyulan; e-spor, pazarlama ve sponsorluk, ergojenik destek, doping, çocuk koruma ve hayvan deneyleri gibi konularında etik hususlara yer verilmiştir. Tüm bu önemli konularda emek veren bölüm yazarlarına teşekkür eder, kitabın okuyuculara ve alana katkı sağlamasını temenni ederiz.

Saygılarımla...

Editör
Prof. Dr. Elif KARAGÜN
Aralık 2021

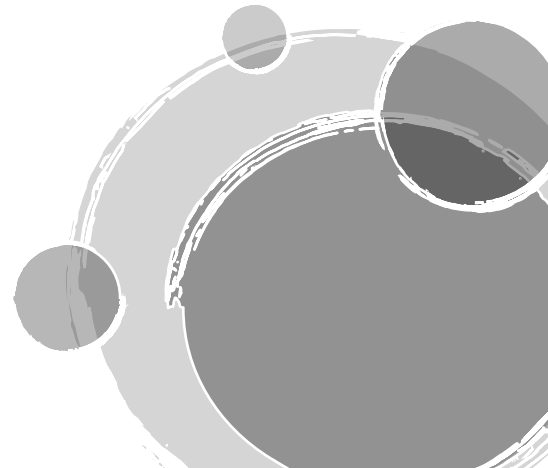

SPORDA ERGOJENİK DESTEK, DOPİNG VE ETİK YAKLAŞIMLAR

Ezgi SAMAR

Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, ezgi@artvin.edu.tr

 0000-0002-9376-9307

BÖLÜM 1

SPORDA ERGOJENİK DESTEK, DOPİNG VE ETİK YAKLAŞIMLAR

Ezgi SAMAR

Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, ezgi@artvin.edu.tr

 0000-0002-9376-9307

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan spor kavramına bakış açısı da oldukça farklıdır. Spor sağlığın korunması, rekreatif etkinlik ve yarışma amaçlı yapılabildiği gibi eğitim amaçlı da yapılmaktadır. Bu anlamda değerlendirildiğinde bireysel ya da takım olarak yapılabilen, kendine özgü kuralları olan, genel olarak rekabet içeren aktivitelerdir ve kişilere bedensel, ruhsal ve sosyal anlamda olumlu anlamda katkı sağlamaktadır. İlk çağlardaki geleneksel toplumlarda spor avlanma, savaşa hazırlanma ve oyun şeklinde kendini gösterirken daha sonra modern topluma geçişle birlikte yapılan fiziksel hareketler kurallarla şekillenmiş ve bu spor olarak adlandırılmıştır. Spor kelimesinin kökeni Latince' den gelen dağıtmak, birbirinden ayırmak anlamlarını taşıyan disportere kelimesinden türetilmiştir. Daha sonra kısaltılarak sport halini almıştır (Shaw,2019).

Spora ilgi tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de artış göstermektedir. Sporun yapılma amaçlarının çeşitlilik göstermesi geniş kitlelere ulaşılmasına destek olmaktadır. İçinde bulunduğumuz iletişim ve bilgi çağı sayesinde spor hobi anlamından sıyrılmış bir meslek grubu haline dönüşmüştür. Bu durum rekabeti artırdığı gibi maddi kazanç sağlamada da önemli bir rol oynamaktadır (Yalçın, 2009). Buna paralel olarak sporda hedef yarışma ve kazanma olduğundan rakibi yenme duygusu ön plana çıkmaktadır. Fakat zaman zaman aşırı kazanma duygusu fair-play durumunun dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sporun sosyalleştirici ve eğitici yönünün geliştirilmesi oldukça önemlidir. Spor; gelecek nesillerin yetiştirilmesine katkı sağladığı gibi çocukların ve gençlerin özgüveni yüksek, iletişim becerileri iyi, güzel ahlaklı, yapıcı ve yaratıcılığı gelişmiş, problem çözebilme kabiliyeti olan, hoşgörülü, anlayışlı ve örnek bir insan olarak yetiştirilmesine katkı sağlamaktadır (Ersoy ve Hasbay, 2006). Sporun popülerliğinin yanı

sıra temelinde yarışma ve rekabet olduğundan ulusal ve uluslararası belirli kurallarla yapılmaktadır. Bu kurallar doğrultusunda sporla ilgili tüm müsabaka, yarışma ve aktiviteler de sporcuların hem eşit şartlarda hem de centilmence yarışmalarına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte spor artık evrensel bir hal almış olup bütün dünyada ırk olarak güçlü, millet olarak sağlıklı ve aynı zamanda üstün özellikleri olan bir halkı sembolize etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde spor bir güç ve gövde gösterisi olmuş ve başarı sağlamak için çok çeşitli araştırmalar yapılarak antrenman çeşitliliğini artırılmış ve performansın artışına yönelik besin desteklerine yönelim sağlanmıştır.

Ergojenik destek olarak da adlandırılan besin destek ürünleri Yunanca 'da iş anlamında kullanılan 'ergon' ve üretmek anlamında kullanılan 'genon' kelimelerinden türetilmiştir. Ergojenik destek performans artışı sağlayan ve günlük rutin beslenmeye ek olarak alınan besin öğelerinin sıvı, toz ve tablet formunda hazırlanmasıyla oluşan organizma da besleyici, psikolojik, fizyolojik, kimyasal ve mekanik anlamda etki sağlayabilen maddeler olarak tanımlanmaktadır (Argan ve Köse, 2009). Bu bağlamda ergojenik destekler performans artırmak amacıyla ihtiyaç duyulan bazı besin maddeleri ve yöntemleridir şeklinde de tanımlanabilmektedir. Temelde kuvveti, dayanıklılığı, hızı ve beceriyi artırmaya yönelik olarak da kullanılmakta ve fiziksel- mental kapasiteyi artırmaktadır. Ergojenik destekler sentetik madde içermedikleri için doping kategorisine girmemektedirler.

Sporda performansın artırılması amacıyla antrenman dışında uygulanan birtakım yöntem ve malzemelerin genel adı ergojenik destektir. Özellikle dayanıklılık antrenmanı yapan sporcularda daha çok tercih edilmektedir. Hangi türde kullanılırsa kullanılsın buradaki temel amaç performansı artırmak, geliştirmek ve hızlandırmaktır. Bu özelliklerinden dolayı bu ürünlere yönelik düşünce, algı ve tutumlar farklılık göstermekle birlikte kullanımı üzerinde büyük bir etki göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ürünün kullanımı, kullanılan ürünün kategorisi, kullanım sıklığı ve bu tür ürünlere yönelik bilgi düzeyleri bu ürünleri ön plana çıkarabilmektedir. Ergojenik desteklerin kullanım amacı:

- ❖ Kas kasılmasına etki ederek vücuda yakıt desteği sağlamak
- ❖ Dayanıklılığın gelişmesine katkı sağlamak
- ❖ Kas tonusunda ve gücünde artış sağlamak

- ❖ Yorgunluğu geciktirmek
- ❖ Rejenerasyona (yeniden toparlanma) katkı sağlamak
- ❖ Laktik asit oluşumunu ve zararlı etkilerini önlemek

Vücuda bu kadar katkı sağlayan bu maddelerin performansı da desteklediği ve artırdığı göz önüne alındığında tarihi en az sporun tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 500-400' den bu yana geyiğin ciğer ve aslanın yürek kısmı gibi özel besin parçalarının kuvvet vereceği düşünülmüş sporcular ve savaşçılar tarafından tüketildiği bilinmektedir. Sonrasında 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren özellikle antrenman biliminde yapılan çalışmalar antrenman sırasında enerji kullanımı, karbonhidrat, protein ve yağ kullanımı gibi konularda daha da yoğunlaşmıştır (Şenel ve ark., 2004). Spora artan ilgi de göz önünde bulundurularak bu konu üzerinde çok çeşitli ve detaylı çalışmalar yapılmalıdır.

Modern olimpiyatların kurucusu Coubertin; “citius, altius, fortius”, “daha hızlı, daha yüksek, daha güçlü” felsefesiyle hareket etmiş ve sporcularda cesareti, sabrı, iradeyi ve en önemlisi iyi ahlakı geliştirmeyi hedeflemiştir. Sporun güzellik yaratmak olduğunu düşünmüştür. Fakat spor bünyesinde yarışma ve kazanmayı barındırdığından performansı artırmak için antrenmanlara ek olarak besin destekleri de tercih edilmiştir. Kullanılan bu ürünlerin genel amacı sporda kaybedilen birtakım besinsel unsurları yeniden kazanmak ya da desteklemek olduğundan genellikle sporcular tarafından kullanılmaktadır. Fakat artık son yıllarda artan iş yükü, iş ortamının getirdiği baskı, yoğun tempo, içinde bulunulan şartlar ve sağlıklı yaşam ile ilgili artan bilinç düzeyi kişileri vücutlarına özel fizyolojik etkiler sağlayan, onları hastalıklardan koruyan ve vücudun temel besin ihtiyaçlarını karşılayan gıdalara yönlendirmektedir (Karagözlü ve Bayarer, 2004). Bu ürünler yaş, cinsiyet ve hastalık durumu gibi bazı özel koşullara göre şekillenmeli mutlaka bir doktor tavsiyesi alınmalı ve gerekli kan tahlilleri yapıldıktan sonra kullanılmalıdır. Sporcularda ise yine yaş, cinsiyet, hastalık durumu gibi antropometrik özelliklerin yanı sıra antrenman süresi, sıklığı, şiddeti, yoğunluğu ve aynı zamanda yapılan egzersiz sonucunda ne kadar enerji kaybedildiği ve yapılan spor dalı ve hatta bu spor dalının amatör mü yoksa profesyonel mi olduğuna göre hatta oyundaki pozisyona göre bile bile değişkenlik göstermektedir.

Ergojenik destekler besinsel yardımcıları, fizyolojik yardımcıları, mekanik-biyomekanik yardımcıları, farmakolojik yardımcıları ve psikolojik yardımcıları olarak sınıflandırılmaktadır.

- ❖ Besinsel yardımcıları; karbonhidratlar, proteinler, aminoasitler, bitkisel kaynaklı ürünler, antioksidanlar, glutamin, gingseng, gliserol, kafein, arı poleni, su, vitamin ve minerallerden oluşmaktadır. Temel amaç vücut dokularının gelişimi, büyümesi ve onarımını sağlamaktır.
- ❖ Fizyolojik yardımcıları; fizyolojik yardımcıların yüksek irtifa antrenmanı, hiporeksia, elektrositimülasyon, sirkadyen ritim, sauna-masaj, oral progestojenler gibi bazı uygulama metotları da mevcuttur. Temel amaç egzersiz sırasında vücudun fizyolojik cevabını arttırmaktır.
- ❖ Mekanik ve biyomekanik yardımcıları; ayakkabı, giysi, malzeme gibi materyallerden oluşmaktadır. Temel amaç sporcuya teknik anlamda yardım sağlayarak sporcu performansını artırmaktır.
- ❖ Farmakolojik yardımcıları; doping amaçlı kullanılan tüm ilaçları kapsamaktadır. Doğrudan performansı artırmak amacıyla kullanıldığından kullanımları yasaklanmıştır.
- ❖ Psikolojik yardımcıları; hipnoz, stres terapisi, motivasyon ve mental hazırlık gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Temel amaç sporcuda oluşan stres, kaygı ve konsantrasyon eksikliğinin giderilmesidir (Güner, 2002).

Ergojenik destek ürünlerinin doğru kullanımı oldukça önemlidir. Çünkü gösterdiği etki doğru kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Temelinde performansı artırmak hedeflense de yanlış kullanımında insan sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu ürünlerin gelişigüzel kullanımı telafi edilemeyecek sağlık problemlerine neden olmaktadır. (Ersoy ve Hasbay, 2006).

Kullanımı tamamen kısıtlı olan besin maddeleri ve yöntemler doping olarak adlandırılmaktadır (Lüschen, 2008). Doping kelime anlamı olarak İngilizce 'dope' kelimesinden türemiş olup uyuşturucu ve ilaç uygulaması anlamındadır. 20. yüzyılın başlarında İngilizlerin yarış atlarına uyarıcı vermelerini 'doping' olarak nitelendirmeleri üzerine kimyasal madde kullanmak anlamıyla literatürde yerini almıştır (Atasü ve Yücesir, 2004). Fakat tüm spor branşları için kullanılan ortak bir tanımı yoktur. Sporcunun kendisi tarafından ya da antrenörünün teşvik etmesiyle fiziksel ya da zihinsel performansı doğal olmayan yollardan artırarak rakibe karşı

üstünlük sağlamak ve sakatlıkların önlenmesi için bazı yasaklı maddelerin kullanılması olarak ifade edilmektedir (Dost, 2006). Sporda doping kullanımı yeni bir sorun olmamakla beraber temeli Neolitik çağa kadar inmektedir. Neolitik çağda haşhaş kullanımıyla başlayan süreç antik çağda afyon kullanımıyla devam edip Antik Yunan da ise uyarıcı iksirlerle devam etmektedir. (Güner, 2002). O çağlarda doping yapmayı yasaklayıcı bir kural olmadığından sporcular bunu gizlemeye gereği duymamışlardır. Bu yüzden o döneme ait çok fazla doping vakası kayda geçmiştir. 1988 Seul olimpiyat oyunlarında Ben Johnson stanazol maddesi kullanmış ve bu durum diskalifiye olmasına neden olmuştur. Benzer şekilde 1996 Atlanta olimpiyat oyunlarında büyüme hormonu birçok sporcu tarafından kullanılmıştır. 1998'de organize edilen Fransa Bisiklet Turu'nda bisikletçilerin tamamında eritropoetin maddesini kullandıkları tespit edilmiştir. 2000 Sidney olimpiyat oyunlarında sprinter Marion Jones tetrahidrogestrinon (THG) maddesini kullandığını itiraf ederek aldığı madalyaları iade etmiştir. 2004 Atina olimpiyat oyunlarında, çok sayıda doping ihlali tespit edilmiş, İtalya Torino'da düzenlenen 2006 kış olimpiyat oyunlarında Avusturyalı sporcuların kaldıkları odalarda performans arttırıcı ilaç ve kan nakli yapmakta kullanılan tıbbi ekipman bulunmuştur. 2008 yılında düzenlenen Pekin olimpiyat oyunlarında ise diğer oyunlara göre doping vakası daha az gözlenmiştir (Holt ark., 2009). IOC, 2012 Londra olimpiyat oyunları ve 2014 Soçi kış olimpiyatlarında sporculardan çoğunun doping kullandığını tespit etmiş ve bu durumu *"olimpiyat oyunlarına ve sporun bütünlüğüne eşi görülmemiş bir saldırı"* şeklinde ifade etmiştir. Yine aynı yıl milli sporcularımız Aslı Çakır Alptekin ve Gamze Bulut'un doping testi pozitif çıkmış aldıkları altın ve gümüş madalyaları geri alınmıştır (Shaw, 2019).

Doping kullanımından kaynaklı bilinen ilk ölüm vakası 1960 yılında Roma Olimpiyatlarında gerçekleşmiş olup Danimarkalı bisikletçinin yüksek oranda amfetamin aldığı yapılan otopsi de tespit edilmiştir. Akabinde 1967 yılında İngiliz bisikletçinin de müsabaka esnasında vefatıyla birlikte Uluslararası Olimpiyat Komitesi harekete geçmiş sporda doping kullanımıyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanılmıştır. Yapılan çalışmalar sporcu sağlığının korunması, tıp ve spor etiğine saygı ve bütün sporcular için eşit şartlar sağlanması konularında yoğunlaşmıştır. Aslında sporcular doping kullanımının birtakım sağlık problemlerine sebep olacağını bilmektedirler. Fakat ne yazık ki doğal olmayan yollardan olsa bile başarıma hissi onların davranışlarını şekillendirmektedir. Aslında sporun özüne bakıldığında performans, yarışma, rekabet, rekor, antrenman gibi terimler karşımıza çıktığından sporcu olimpiyatlarda rekor kırmak,

madalya kazanmak, onur listesinde olmak ve adını tarihe yazdırmak istemektedir. Bu durumda onları ne olursa olsun kazanmaya götürmekte ve yasaklı madde kullanımına itmektedir. Aynı zamanda takımın seviyesi, forma aşkı, bilgisizlik, antrenman yapmama isteği ve müsabakaya yeterince hazırlanamama durumları sporcuları farklı arayışlara yöneltmekte ve dopinge olan ilginin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte genel olarak sporcuyu doping kullanmaya yöneltecek faktörlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- ❖ Günümüzde spor anlayışının artık ülkeler arasında ticari ve siyasi rekabete dönüştürülmesi
- ❖ Spor müsabakaların sonucunun milli veya şahsi prestij haline getirilmesi
- ❖ Transfer ücretlerinin abartılı rakamlara ulaşması
- ❖ Sporcuya kapasitesinin üzerinde yüklenme
- ❖ Kimya endüstrisinde bilimsel çalışmaların yönünün değişmesi ve performansı arttırıcı ilaçların ortaya çıkması
- ❖ Sağlık için spor yapma öğesinin geniş kitleler için anlamsız hale gelmesi
- ❖ Ulaşılan başarı düzeyi düşürmemek, başarılı olanlar arasında yerini ve düzeyini koruma çabaları
- ❖ Sporcunun yıldızlaşma ve tanınma isteği
- ❖ Performans sporunu bıraktıktan sonraki yaşamın önemsenmemesi
- ❖ Spor eylemlerindeki yarışma olgusu ve bireysel performansı artırma çabaları
- ❖ Sportif yaşam içerisinde sporcuları eğiten antrenör, beden eğitimi öğretmenlerinin ve diğer kuruluşların hedef olarak öncelikle sportif başarıyı seçmeleri
- ❖ Yarışmalarda çıkar kombinezonlarının hazırlanması,
- ❖ Sporun temel ahlakından uzaklaşması ve spor ahlakının ortadan kalkması (Kargılı, 2002).

Doping sporcular arasında eşitsizlik oluşturarak haksız rekabete neden olmaktadır. Bununla da kalmayıp sporcu sağlığını tehlikeye sokmakta ölümle sonuçlanabilecek riskler

yaratmaktadır. Fair play (sporda centilmenlik) anlayışıyla da örtüşmeyen doping kullanımı spor etiğine aykırı bir durumdur. Uluslararası olimpiyat komitesinin değer ve saygınlık, doğruluk ve dürüstlük, kaynaklar, adaylar, devletle ilişkiler, gizlilik, gerçekleştirme, uygulama gibi bazı etik kodları bulunmaktadır. Olimpiyatlarda bu kodlara göre uygulamalar yapılması gerekmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı doping Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) tarafından yasaklanmıştır. Doping yaptığı tespit edilen sporcuya ise kullandığı doping maddesi ve doping yöntemin cinsine göre ceza uygulanmaktadır (Güner, 2002). Dünya Anti-Doping Ajansı (WADA), dopingsiz spora teşvik eden bir vizyon ile Kasım 1999'da oluşturulmuş ve 200 Sidney olimpiyatlarında da faaliyete geçmiş bağımsız bir kuruluştur. Amacı liderlik ve koordinasyon görevinin yanı sıra yarışma dışı doping kontrol programları geliştirmek, dopingden koruyucu eğitim faaliyetleri düzenlemek, analiz için bilimsel teknik standartların ve yöntemlerin uygulanmasını sağlamak, kullanılan ilaçların yasaklı listesine girip girmediğini bir hekime danışarak tespit edip listeyi yayınlamaktır. WADA, sadece ulusal ve uluslararası düzeyde dopinge karşı verilen savaşı desteklemek ve koordine etmek için değil aynı zamanda eğitim, danışmanlık, araştırma ve öncülük çalışmalarını da yönetmektedir ve bu amaçla ayrılan bütçeyi de yasaklı madde ve yöntemlerin araştırılması için harcamaktadır. Ülkemizde WADA sözleşmesini imzalamış ve dopinge mücadelede ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir (Atasü ve Yücesir, 2004).

Doping maddeleri ve yöntemleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadırlar:

❖ **Kullanımı Yasak Olan Doping Maddeleri**

1. Uyarıcılar

a) Kafein:

b) Kokain

c) Amfetamin

d) Efedrin

2. Narkotik Analjezikler

3. Anabolik Maddeler

4. Beta Bloke Ediciler

5. Beta-2 Agonistler

6. Diüretikler

7. Peptid Hormon, Mimetikler ve Analoglar

a) İnsan Koryonik Gonadotropini

b) Adreno Kortikotrofik Hormon

c) Büyüme hormonu (HGH)

d) Eritropotein

❖ Kullanımı Yasak Olan Doping Yöntemleri

1) Oksijen Taşınmasını Arttıran Yöntemler

a) Kan dopingi

b) Modifiye hemoglobin ürünleri

2) Kimyasal ve fiziksel uygulamalar

3) Gen Dopingi olarak sınıflandırılmaktadır (Çınar ve ark., 2007).

Tarihine baktığımızda spor kadar eski olan doping öncelikle insan sağlığı olmak üzere spor etiğini de tehdit etmektedir. Daha önce kırılmış rekorları kırmak için gittikçe zorlaşması, rekor için saliselerin, milimlerin, gramların önem kazanması, sporcular arasında, sporun amacına uygun olmayan yöntemlerin kullanılmasına sebep olmaktadır (Yıldırım, 2001). Bununla birlikte spor artık amatörlükten profesyonelliğe geçmiş ve çok ciddi rant ve maddi kazanç sağlama aracı olmuştur ve bunun doğal sonucu olarak da doping gittikçe büyüyen bir sorun haline almıştır. Sporcularla yapılan reklam anlaşmaları ve kırılan rekorlara göre yapılan ek ödemelerde durumu gittikçe zorlaştırmakta ve onları doping yapmaya itmektedir. Bu durum spor ahlakıyla örtüşmediği gibi olimpizm ruhuna da aykırıdır. Sporda olimpizm felsefesi erdemli ya da ahlaklı insan yaratma ideali taşımakta ve bu ruh Antik olimpiyatlara kadar gitmektedir. Fakat ne yazık ki günümüzde bu ruhtan uzaklaşmakta ne pahasına olursa olsun kazanma hırsı ağır basmaktadır. Aslında sporla ilgili yapılan tüm faaliyetlerden ve özellikle sporculardan beklenen en temel şey gerek

geleneksel dönemde gerekse modern dönemde belirli bir ahlak çerçevesinde, rakibine ve kendine zarar vermeden, eşit şartlar altında yarışması ve kazanmasıdır (Gökçe,1991). İşte bu noktada da karşımıza çıkan en temel kavramlar fair-play, ahlak ve etikdir.

Sporun kurallara, oyun disiplinine ve rakiplere karşı saygılı bir şekilde yapılması anlamına gelen fair-play kavramı ilk kez İngiltere’ de okullarda yapılan sportif aktivitelerde kullanılmaya başlanmıştır (Şahin, 2004). Sporda üst ahlak olarak da sınıflandırılmaktadır. Tanımsal olarak bakıldığında, bir takımın ya da sporcunun galibiyetinin ya da performansının düşmesini göz ardı ederek yaptığı jest olarak ifade edilmiştir (Arıpınar ve Donuk, 2015). Bu jestleri yapılan müsabakadan keyif almak, kazanma ve kaybetme durumlarında hoşgörülü olmak, sayı kazanan ya da gol atan rakibi tebrik ve takdir etmek gibi davranışlardan oluşmaktadır. Fair-play centilmenlik anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda özellikle sporun eğitim sürecine katılmasıyla sporculardan, takımın bir üyesi olarak müsabaka sırasında rakibine saygı duymayı, dürüst bir şekilde mücadele etmeyi ve yenilgiyi kabullenmeyi öğrenmesi beklenmektedir. Fair-play sadece sporcuyu değil sporla ilişkili antrenör, hakem, kulüp yöneticileri gibi sporla ilişkili herkesi kapsamaktadır. Her ne kadar fair-play sporun adil ve dürüstçe yapılmasını ifade etse de sadece spora özgü bir kavram değildir. Toplumsal hayatın her alanında uygulanması gereken temel bir davranış şeklidir. Toplumun tamamını ilgilendiren bu olgu sosyal ilişkilerimizi de düzenlemektedir. Bir nevi yaşam felsefesidir (Renson, 2009; Dever, 2020). Bunun sonucunda toplumun tamamını ilgilendiren bir yaklaşım olduğundan sporda şiddet, saldırganlık, fanatizm, holiganizm, ayrımcılık, cinsiyetçilik, şike, aldatma, rüşvet, doping, bahis oyunları ve kasıtlı hareketler gibi kavramlarla ilişkili olup fair-play kavramına uygun olmayan davranışlardır.

Günümüzde birçok sporcuya ulusal ve uluslararası düzeyde fair-play ödülleri verilmektedir. Bu ödülü spor müsabakası esnasında dürüstlükten ya da centilmenlikten taviz vermeyen, erdemli davranan ve rakibine saygılı olan sporcular alabilmektedirler. Bu anlamıyla bu kavram orta çağdaki Şövalyelik ruhu ile örtüşmektedir. Aynı zamanda Sümerlerin efsane kahramanı Gılgamış, Asurların aslan avcısı Asurbanipal gibi tarihi kişilikler zamanlarında sportif anlamda önemli birer sembol olmuş ve düzeni koruyup kollamışlardır (Kasap,1991).

Spor ahlakına baktığımızda yapılan tüm sportif etkinliklerde kurallara uyma, kazanma ve kaybetme durumlarında sağduyulu olma ve önemli olanın yarışma ve oyun olduğunun bilincine

varıp buna göre hareket edilmesidir. Bu anlamda değerlendirildiğinde sporcular ve sporla ilişkili kişiler sadece psikomotor olarak değil ahlaken de eğitilmeli ve ya kazan ya kazan ilkesinden uzaklaştırılmalıdır. Spor ahlakını oluşturan etik ilkeler; rakibe saygı duymak, dürüst olmak, adaletli olmak, hoşgörülü olmak, dayanışma, haksız kazançtan yararlanmamak, insanları dinleri, dilleri ve ırkları ile ayırt etmemek, rakipleri, hakemleri ve hatta insanları kandırmamak gibi genel ilkelerdir (Tanrıverdi, 2012). Bununla birlikte spor bünyesinde rakibe yardımcı olmak, herhangi bir sakatlık durumunda destek olmak, rakiple ve birbiriyle kontakt halinde olmak, ve kaybeden takım arkadaşını motive ederek başarısız hissetmemesine destek olmak gibi davranışlar barındırmaktadır. Fakat maalesef artık kazanma hırsı sporcularda yalan söylemlerde bulunarak hakemleri yanıltma, rakip oyuncuyu tahrik etmek ve diğer oyuncuların sakatlanmasına sebep olmak gibi olumsuz olaylara da neden olmaktadır (Kavussanu, 2008). Ahlakın genel tanımına bakıldığında da toplumun parçası olan bireylerin uymak zorunda oldukları davranış kalıplarıdır. Tanımsal olarak bakıldığında ise; ahlak, ' her bireyde bulunması gereken, başkalarını etkileyerek davranışları olumlu anlamda yöneten ve amaç olarak kötülük ya da acıyı/zararı azaltmaya çalışan bir kamusal sistemdir (Gert, 2003). Ahlakta, insan davranışları iyi-kötü veya doğru-yanlış değerlendirilmekte ve iyi davranışların toplum tarafından benimsenmesi kötü davranışlardan ise kaçınma hedeflenmektedir. Doğru davranışlara yönelmek için insanlar hayatları boyunca karar vermektedirler. Bu kararlar doğru da olabilir yanlış da olabilir. Sonuç ne olursa olsun hayatın akışında olaylara, olgulara ve davranışlarımıza kendimiz özgür irademizle, örf adet geleneklerimizle, aileden gördüğümüz şekille, toplumsal gerçeklikle ve en önemlisi kişisel benliğimizle karar veririz. Bilinçli ve tamamen kendimizce yaptığımız bir eylemdir (Kıranlı ve İlğan, 2007). Karar vermek bir davranış biçimine odaklanmayı gerektirir. Ahlaki karar verme ise kendiliğinden ve spontane ortaya çıkmış bir davranış olmamakla birlikte belirli bir dini inanca, misyona, düşünceye ve özellikle bu kavramların uygulanması ile ortaya çıkmaktadır. Ahlak bireysel değil toplumsal bir olgudur. Bu yüzden sadece bencil ve salt kendi menfaatimiz değil toplumun diğer üyelerinin de hak ve özgürlükleri baz alınmalıdır. Kaldı ki bu insan olmanın ve insanca bir arada yaşamanın en temel ilkesidir. Ancak günümüzde ahlak ile ilgili sorunlar önemli oranda artmış görünmektedir. Bu nedenle spordaki ahlaki tartışmaların ya da ahlaki açıdan eleştirilen uygulamaların artışı da bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Doping ahlaki bir sorundur ve tüm dünyada sporu –özellikle elit sporu- sarmış durumdadır. Elit sporun belirli

başlama ve bitirme yaşı vardır. Elit sporda üst düzey bir performans sporcusu olmak için çok küçük yaşlarda spora başlamak gerekir. Bu sporcular için örnek teşkil edecek spor ahlakına uygun hareket eden sporcuların sayısı artırılmalıdır. Bu yaşlardaki çocuklarda rol model kavramı oldukça önemlidir. Fakat ne yazık ki üstün performans ya da başarı isteyen elit spor, her geçen gün yeni doping skandalları ile çalkalanmaktadır. Uzun zamandan beri sporcular arasında 'no dope, no hope (doping yoksa umut da yoktur)' sözü yaygın bir şekilde kullanılmakta ve kimyasal destek alınmadan başarılı olunacağına inanılmamaktadır (Öngel,1997).

Sporda etik yaklaşım spor ahlakıyla örtüşen zaman zaman birbirinin yerine kullanılan temelde erdemli insan yetiştirmeyi hedefleyen yaklaşımlardır. Etik ahlak felsefesidir, ahlak ise etiğin çalışma konusudur. Ahlak iyi-kötü, doğru-yanlış, erdem-kusur kavramlarıyla ilişkili olarak yaptıklarımızın ya da yapamadıklarımızın sonuçlarını değerlendirmek iken etik ise evrensel ilkeler ortaya koymak için insan davranışlarını değerlendirmektir (Özbek,1999). Bu açıdan değerlendirildiğinde etik ahlakı kapsamaktadır. Genel olarak ise etik insanların nasıl bir hayat yaşamak istediklerini düşündükleri ve aslında hayatla ilgili beklentilerini şekillendirdikleri bir olgudur. Etik iyiye ve güzele ulaşmak için bize rehberlik etmektedir. Etik kelimesinin kökeni Yunanca olup 'ethos' dan gelmekte ve alışkanlık, gelenek ve görenek anlamındadır. Türkçe' de etik ahlak kavramının üçüncü anlamıdır (Tepe, 1998). Etik felsefenin bir dalıdır ve ahlaki açıdan davranışlarımızın hangisi doğru hangisi değil gibi soruları içermektedir (Fain,1992). Aynı zamanda etik bir yaklaşım şekli davranışlarımızda tutarlı olmayı, adaletli olmayı, karşımızdakini de düşünmeyi gerektirmektedir. Etik doğrudan insan ilişkileri ile ilgilenmektedir. Toplumların genelinde yalan söylemek, hırsızlık yapmak, başkalarına zarar vermek etik kurallara uymayan davranış şekilleriyken dürüstlük, sözünde durmak, başkalarına yardım etmek ve saygı duymak da etik kurallardandır. Aslında insanların huzurlu ve mutlu bir şekilde hayatlarına devam etmelerinde basit gibi görünen ama oldukça etkili kavramlardır. Toplum yaşamının düzenlenmesinde birey-birey ve toplum-birey arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesinde etkilidir. Son zamanlarda etik tartışmalar spordan daha çok konuşulmuştur. Etik yaklaşımı başka bir boyutta ele aldığımızda holiganizm kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram sporda şiddete zemin hazırlamaktadır ve şiddet sadece taraftar ve sporcular arasında olmayıp diğer bütün spor paydaşlarını ilgilendirmektedir. Aynı zamanda barış ve dostluk mesajı

vermesi gereken kulüp yöneticileri ve spor medyası da verdikleri demeçlerle ve attıkları manşetleri ile şiddete zemin hazırlamaktadırlar (Özbek,1999).

Etik yaklaşımlara baktığımızda ise etik kavramına temel oluşturan ve kişiden kişiye değil de toplumu ilgilendiren temel bir standart oluşmasına katkı sağlayan yaklaşımlardır. Öncelikle faydacı yani pragmatist yaklaşımdan söz edebiliriz. Bu yaklaşım kişilerin ve toplumların etik davranışlardan üst düzeyde fayda sağlanmasını kapsamaktadır. Moral haklar dediğimiz haklar da bireylerin nasıl bir hayat süreceklerini, hayatlarını nasıl idame ettireceklerini ön planda tutan ve bireyin haklarını göz önünde bulunduran bir yaklaşımdır. Etik davranışın uygulanmasında tüm insanlara eşit davranmayı oluşabilecek herhangi bir eşitsizlik durumunda ise ve aynı zamanda adaletsizlik durumunda da bunun savunulabilirliği üzerinde duran bir ilkedir. Herkesin iyilik yaklaşımı olan bu ilke özellikle hukuk, sağlık ve eğitim gibi toplumun büyük çoğunluğunu etkileyen durumlarda herkesin iyiliğini gözetmek temellidir. Bununla birlikte bir de değer yaklaşımı vardır ki bu da dürüstlük, saygı, hoşgörü, empati, iyimserlik, anlayış gibi duyguların değerle uyumlu olmasını ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. İçinde bulunduğumuz evrenin tamamında her kültürün ve toplumun kendine özgü bir ahlak anlayışı vardır. Çünkü bu anlayışı din, siyaset, örf-adet, gelenek- görenek, aile yapısı, ekonomi vb. gibi durumlar etkilemektedir. Bırakın tüm evreni toplumu oluşturan kültürün etnik kökenlere inildiğinde toplumlar arasında hatta aynı toplum içerisindeki bölgeler arasında bile farklılık gösterdiği gözlenmektedir (Sarıkol,2021). Sporun olimpizm ruhuyla varlığını sürdürmesinde etik ilkelere uyma oldukça önem arz etmektedir. Genel anlamda sporda etik yaklaşım, sporcuların görev ve sorumluluklarını dürüstlük, adalet, açıklık, tarafsızlık ve saygı gibi evrensel değerler doğrultusunda yerine getirmelerini kapsamaktadır. Bununla birlikte spor alanında kabul görmüş evrensel etik ilkelerin benimsetilmesi ve bu ilkelerin sportif ortamlarda davranış boyutunda sergilenmesine katkı sağlanmalıdır (Bucher ve Wuest, 1999).

Dünya hızla gelişmektedir ve durum sporu tüm dünyada hem ekonomik hem de siyasal olarak etkilemektedir. Kazanma hırsı ve yenilgiyi hazmedememe sporcularda katıldıkları müsabakalarda etik dışı davranışlarda bulunmalarına neden olmaktadır. Bu etik davranışlara göz atacak olursak:

- Sporculara yapılan fiziksel ve sözlü saldırı
- Sporculara yapılan insani olmayan şekilde davranma
- İlaç kullanımını destekleyerek performans artırmaya yönelik çabalar
- Atletik programların eğitimsel amaçlarını göz ardı etme
- Şike ile performans sonuçlarının belirlenmesi
- Sporcuların (çoğunlukla kadın sporların) cinsel ve duygusal tacizlere maruz kalmaları
- Medyanın ticarileşmesi ile medya özgürlüğü/tarafsız haber anlayışının ticari çıkarlar tarafından sınırlandırılması ya da yönlendirilmesi
- Ne pahasına olursa olsun kazanma anlayışının sporda şiddeti yaygınlaştırması (DeSensi and Rosenberg,1996).

SONUÇ

Spor geçmişten günümüze kadar geçirdiği tüm evrelerde toplumsal barışın sağlanması, fair-play kurallarıyla yarışmak, rakibe saygı gibi ahlaken yüksek değerler içeren konuları kapsamaktadır. Antik çağlarda spor müsabakaları yapıldığında savaşın durduğu bilinen bir gerçektir. Bu yönüyle baktığımızda spor barışı simgelemektedir. Barışa katkı sağlamak adil şekilde yarışmakla mümkündür ki bu yaklaşım olimpizmin de felsefesini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu felsefede yer alan ‘temel olan yarışmaktır’ düşüncesiyle ve hümanist bir yaklaşımla müsabakalara katılım sağlanmalıdır. Fakat geleneksel toplumdan modern topluma geçiş birçok alanda olduğu gibi spor alanında da birtakım değişikliklere neden olmuştur. Artık olimpiyatlarda Antik çağlarda olduğu gibi müsabakayı kazanan sporcuya zeytin dalı değil altın madalya verilmesi; sporculara iyi bir yaşam standardı sağlanması, rekorlar kırıldığında verilen ekstra prim ve teşvikler, yapılan birtakım reklam sözleşmeleri sporcuların başarılı olma arzusunu tetiklemektedir. Bu anlamda değerlendirildiğinde spor artık ticari açıdan büyümüş ve içerisine ciddi kazanç ve rant barındıran bir hale dönüşmüştür. Bu durumda beraberinde ve spora karşı özel ve yoğun bir ilgi oluşturmıştır. Spor ve maddi ilişkiler içi içe geçmeye başlayınca da spor ahlakı açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü artık sporcularda temel hedef yarışmaktan çok kazanmaya dönmüştür ve en kötü yanı da ne olursa olsun kazan akımının

yaygınlaşması olmuştur. Tabiki bu durumdan sadece sporcular değil özellikle antrenörler olmak üzere tüm spor paydaşları sorumludur. Tüm bu durumlar sporcuları yasaklı maddeler kullanarak performansını artırmaya ve geliştirmeye ve aynı zamanda da rakibe üstünlük sağlamaya yönlendirmektedir. Ergojenik destekler doping madde ve yöntemlerine göre daha az zararlı ve bir kısmı yasaklanmış; doğru ve düzenli kullanıldığında performans artışına katkı sağlayan besin destek ürünleridir. Kaldı ki artık sporcular tarafından değil ağır ve yorucu çalışma koşullarına sahip kişiler tarafından da kullanılmaktadır. Doping ise en az spor kadar eski bir tarihe sahip ve ergojenik desteklere göre daha riskli bir grupta yer almaktadır. Çünkü doping fiziksel ve ruhsal hastalıklara, kardiyovasküler hastalıklara, karaciğer ve böbrek hastalıklarına neden olmaktadır. Bu maddelerin uzun süre kullanımı alışkanlık yapabilmektedir. En korkutucu yanı ise ölüme bile yol açabilmektedir. Bütün bu sağlıksal problemlere ek olarak ahlak ve etik açısından da sorun teşkil eden doping kullanılması haksız rekabete yol açtığından ve fair-play ilkesiyle çeliştiğinden kullanılması kesinlikle yasak olup tespiti durumunda ağır cezaları mevcuttur. Sporcular için tüm dünyanın önünde aldıkları madalyaların iadesi, kırdıkları rekorların iptali ve müsabaklardan diskalifiye edilmesi ciddi anlamda prestij kaybıdır ve temsil ettikleri ülkeler açısından da üzücü bir gelişmedir. Yaşanan bu talihsiz olayların üstünden yıllar da geçse sporcu bu gerçeğe yaşamak zorundadır. Bu yüzden yapılan tüm sportif faaliyetlerde oluşabilecek bu risk durumunun ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacak en temel nokta etikle ilgili bir kültür oluşturmaktır. Bu kültürün oluşturulmasında sporun tüm paydaşlarına (antrenör-yönetici-hakem-öğretmen-medya mensupları) önemli görevler düşmektedir. Sporda esas olan şeylerin paylaşım, kazananı takdir etme, kurallara saygılı olma, kaybetmeyi kabullenme, fiziksel zindelik kazanma ve sportif erdeme sahip olmanın önemi üzerinde durulmalıdır. Günümüz modern sporunu çepeçevre sarmış olan doping sorununu çözmek ve fair-play anlayışını geliştirmek için, bu sorunlara daha geniş bir perspektifle yaklaşılmalıdır. Bu sorun salt bireyi ilgilendirmemekle beraber toplumsal bir sorundur. Çünkü etik ve ahlak gibi kavramlar sadece spora özgü değil insan davranışlarını doğrudan etkileyen kavramlardır. Tüm bunları göz önüne aldığımızda bu maddelerin kullanımının denetlenmesi, sporcuların ve antrenörlerinin konuyla ilgili bilgilendirilmesi, sağlığın her şeyden önemli olduğunun bilincine varmalarının sağlanması oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Argan, M., & Köse, H. (2009). Sporcu besin desteklerine (sports supplements) yönelik tutum ve faktörleri: fitness merkezi katılımcıları üzerine bir araştırma. *Spor Bilimleri Dergisi*, 20(4), 152–164.
- Aripınar, E. & Donuk, B. (2015). Fair play-spor yönetim ve Organizasyonlarında etik yaklaşımlar, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Atasü, T., & Yücesir, İ. (2004). Doping'in Tarihçesi, Doping ve Futbolda Performans Arttırma Yöntemleri., İstanbul : Form Reklâm Hizmetleri.
- Bucher, C. A. & Wuest, D. A. (1987). Foundation of physical education and sport. Santa Clara. Times Mirror Mosby College Publishing.
- Çınar, V., Öztürk, E.M., Kebin, Ş., & Yazıcı G. (2007). Doping ve sporcularda kullanımı, Atatürk Journal Physical Education and Sport Sciences, 1-9.
- Dever, A. (2020). Sporda ayrımcılık-milliyetçilik, ırkçılık, toplumsal cinsiyet. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Dost, T. (2006). Doping. *Türkiye Klinikleri Cerrahi Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(46), Ankara.
- Ersoy, G., & Hasbay, A. (2006). Sporcu Beslenmesi., Ankara : Sinem Matbaacılık.
- Fain, G. (1992). Ethics in health, physical education, recreation and dance. Eric clearinghouse on teacher education Washington DC.00-04-1992, P.1-4. Eric Identifier, ED342775 Web, http://www.ed.gov/databases/ERIC_Digest/ed342775.html.
- Gert, B. (2003). Felsefe ansiklopedisi (Cilt 1). ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, A. (1991). Sporda erdemlilik: fair play. Türk-Alman Kültür Diyaloğunda Spor Ahlakı ve Spor Felsefesine Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu, İstanbul.
- Güner, R. (2002). Ergojenik Yardım, Doping ve Türkiye Futbol Federasyonu Doping Mücadele Çalışmaları. 7. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Kongre Kitabı, Panel Metni, 27–29 Ekim, Antalya.
- Holt, R.I.G., Mulligan, I.E. & Sönksen, P.H. (2009). The history of doping and growth hormone abuse in sport. *Growth Hormone and IGF Research*, 19, 320-326.
- Karagözlü, C., Bayarar, M. (2004). Peyniraltı suyu proteinlerinin fonksiyonel özellikleri ve sağlık üzerine etkileri. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41(2), 197–207.
- Kargılı, H. (2002). Spor ahlakı ve sporcu açısından doping kullanımının etkileri ve doping mücadele çalışmaları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans, Kütahya.
- Kasap, K. (1991). Spor ahlakının oluşmasında antrenör faktörü. *Spor Ahlakı ve Spor Felsefesine Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu* (Haz: Atilla Erdemli), 167-171, İstanbul.
- Kavussanu, M. (2016). Moral disengagement and doping. In V. Barkoukis, L. Lazuras, & H. Tsorbatzoudis (Eds). *The psychology of doping in sport* (pp. 151-164). New York: Routledge.
- Kıranlı, S. & İlğan, A. (2007). Eğitim örgütlerinde karar verme sürecinde etik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(0), 150-162.
- Lüschen, G. (2008). Doping in sport as deviant behavior and its social control, Ed: J. Coakley – E. Dunning, (iç): the handbook of sport studies, Sage Pub, London.
- Öngel, H. B. (1997). Sporda Etik Değerler Açısından Doping. Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi Yayınları, Ankara.

- Özbek, O. (1999). Sporda etik dışı davranış alanları ve etik ilkeler, G.Ü. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 4,4:38-50.
- Renson, R. (2009). Fair play: Its origin and meanings in sport and society. *Kinesiology*, 41 (1): 5-18. Şahin, H. M. (2004). Beden Eğitimi ve Sporda Temel Kavramlar Sözlüğü, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Sarıkol, E.(2021). Farklı spor branşlarının sporda ahlaktan uzaklaşmalarında antrenörlerin etik dışı davranışlarının etkisi. Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kırıkkale.
- Shaw, A.G.A. (2019). The 2012 and 2014 olympic doping scandals: a critical analysis of the effectiveness of anti-doping mechanisms in sports law and the necessity of global unity and rehabilitation in enforcing anti-doping measures. *Beijing Law Review*, 10, 671-681.
- Şahin, H. M. (2004). Beden eğitimi ve sporda temel kavramlar sözlüğü. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Şenel, Ö., Güler, D., Kaya, İ., Ersoy, A., & Kürkçü, R. (2004). Farklı ferdi branşlardaki üst düzey Türk sporcuların ergojenik yardımcılara yönelik bilgi ve yararlanma düzeyleri. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, (2), 41-47.
- Tanrıverdi, H. (2012). Sports ethics and violence. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1071-1093. https://doi.org/10.9761/jasss_361
- Tepe, H. (1998). Bir felsefe dalı olarak etik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 1,4: 9-24.
- Yalçın, Y. (2009). Spor tatmininin sporcuların stres ve saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisi: antrenör cinsiyetinin rolünü belirlemeye yönelik Antalya ilinde bir uygulama. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Yesalis, C.E., & Bahrke, M.S. (2002). History of doping in sport, in: MS Bahrke, CE Yesalis (Eds.). *Performance-Enhancing Substances in Sport and Exercise*, first ed., Human Kinetics, Champaign, IL. 1-20.

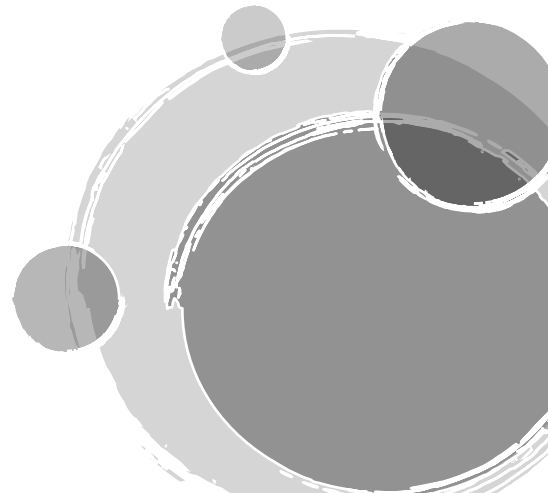

SPORDA ÇOCUK KORUMAYA GÜNCEL BİR BAKIŞ

Ayşegül Funda ALP

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, afundaalp@gmail.com

 0000-0003-4764-4797

BÖLÜM 2

SPORDA ÇOCUK KORUMAYA GÜNCEL BİR BAKIŞ

Ayşegül Funda ALP

Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, afundaalp@gmail.com

 0000-0003-4764-4797

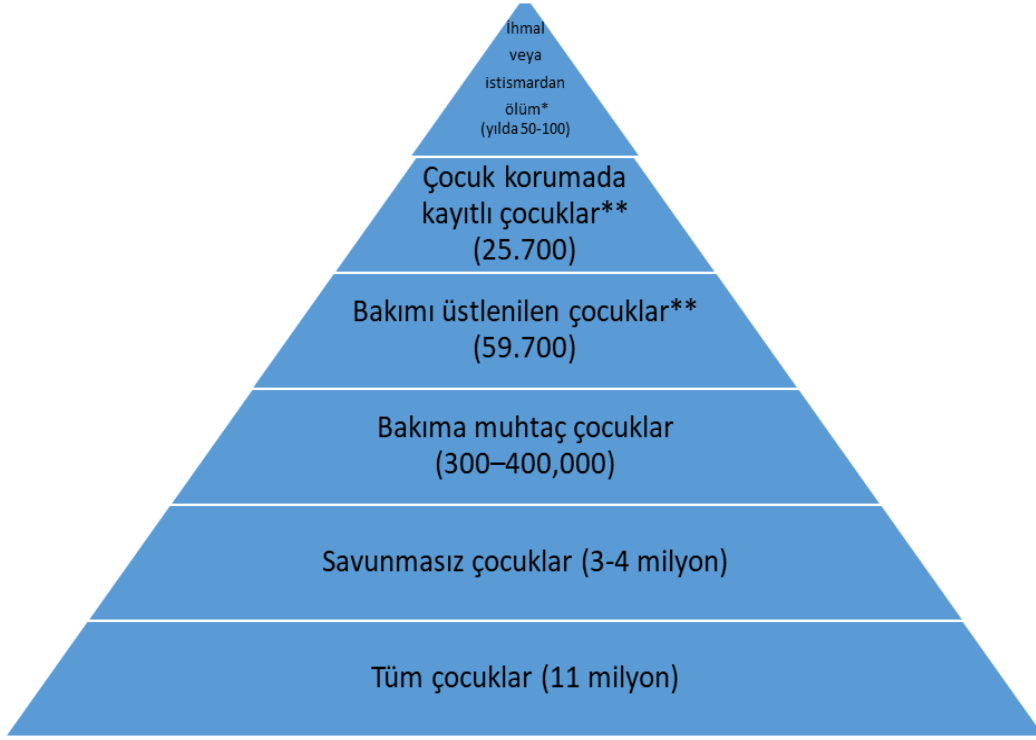
Giriş

Çeşitli nedenlerle, özellikle zarara maruz kalan veya zarar görme riskinin diğer insanlara göre daha yüksek olduğu kabul edilen gruplar, savunmasız gruplar (vulnerable groups) olarak adlandırılmaktadır. Günümüz dünyasında yaşanan çalkantılı olaylar ve hızlı değişimler savunmasız gruplar için tehlikeyi daha da arttırmıştır. Bölgesel olarak ülkelerin politikaları, savaşlar, doğal afet riski nedeniyle yaşanan büyük göçler, cinsiyet ayrımcılığı, yaş ayrımcılığı, ırkçılık, işsizlik, coğrafi dezavantaj vb. pek çok sosyal, ekonomik ve politik neden bunlara örnek olarak gösterilebilir. Savunmasız gruplar, bunlarla sınırlı olmamakla beraber tipik olarak; kadınları, yaşlıları, çocukları ve engellileri içermektedir (Nifosi-Sutton, 2017).

Çocuklar duygusal ve fiziksel gelişimlerini henüz tamamlamamaları nedeniyle ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına bağımlı olduklarından savunmasız gruplar arasında yer almaktadır. Bu nedenle dâhil oldukları her alanda korunmaları ve dikkatle takip edilmeleri gerekmektedir.

Spor, çocuklar için popüler olan bir eğlence alanıdır. Hem sağlık açısından faydalı olması hem de çocuğu hayata hazırlayıcı bazı yönlerinin olması yani sosyalleştirmesi sebebiyle de aileler tarafından sıcak bakılan seçenekler arasında yerini almaktadır. Bu gibi hem bedensel hem de ruhsal zindelikteki faydaları nedeniyle spor avantajlı ve kalıcı bir konuma yükselmiştir. Ancak bunlar bizi spor alanının tamamen güvenilir ve tertemiz olduğu yanılgısına sürüklememelidir. Zira temas gerektiren eğitim hareketlerinin olması yahut antrenörlerin otorite ve güç figürü olması gibi hususlarda, spor alanının suiistimalleri doğurabilme potansiyeli yabana atılmamalıdır. Bu

sebeple, bu kitap bölümü sporda çocuk korumanın öneminin kavranmasını sağlama amacı taşımaktadır. Bölümde aynı zamanda, sporda çocuk korumaya dair geçmişte neler yapıldığına değinilerek gelecekte neler yapılabileceğine dair birtakım öneriler de sunulacaktır.

Şekil 1. Every Child Matters (2004) çocuk kategorizasyonu.

*Bu çocuklar çocuk korumaya kayıtlı olmayabilir, bakımı üstlenilen, bakıma muhtaç veya savunmasız olmayabilir.

** Bu çocuklar bakıma muhtaç çocuklar listesine dâhil edilmiştir ve çocuk korumaya kayıtlı tüm çocuklar bakımı üstlenilen çocuklar değildir.

Çocuk Koruma Programlarının Ortaya Çıkışı

Çocuklara kötü muameleyle olan ilgi, Dünya Savaşları sırasında yetim kalan çocuklar ve yoksul ailelerin çocukları için ahlaki bir endişelenme olarak baş göstermiştir. Bu endişe daha sonra çocuklara yönelik istismarcı ve ihmalkâr davranışlarla ilgili endişeyi de içerecek şekilde büyümüştür (Giovannoni, 1989).

1962'de Kempe ve meslektaşları "Hırpalanmış Çocuk Sendromu" başlıklı bir makale yayınlamışlar ve hırpalanmış çocuk sendromu (the battered child syndrome) terimini tıbbi literatüre ilk kazandıran kişiler olmuşlardır (Feerick ve Snow, 2006). Hırpalanmış çocuk terimi,

özellikle çocukların kronik, kasıtlı, fiziksel istismarına atıfta bulunmaktaydı (Walker, 1994) ve bu nedenle, daha sonra 1975'te, duygusal istismar ve ihmal gibi fiziksel olmayan çocuklara kötü muamele biçimlerini de içerecek şekilde çocuk istismarı ve ihmali terimi ile değiştirilmiştir (Wachtel, 1994).

İngiltere’de hükümet tarafından, 2000’li yılların başında “Her Çocuk Önemlidir: Çocuklar İçin Değişim” (Every Child Matters) adında bir program başlatılmıştır (DfES, 2004a). Program kapsamında çocukların kategorizasyonu da yapılmıştır. Ancak burada en mühim nokta “korumayı güçlendirirken önlemeye geçiş” olarak belirlenmiştir. Öncelik, eğitim düzeyi, işsizlik, suç ve anti-sosyal davranışlar dâhil olmak üzere hem çocuklukta hem de sonraki yaşamda bir dizi sorunu önlemek için çocukların yaşamlarına çok daha erken bir aşamada müdahale etmektir. Amaç, tüm çocuklar için sonuçları iyileştirmek ve başarılı olanlar ile başarılı olamayanların çıktıları arasındaki farkı daraltmaktır. Çıktılar şu şekilde tanımlanmıştır:

- Sağlıklı olmak;
- Güvende kalmak;
- Eğlenmek ve başarmak;
- Olumlu katkı sağlamak ve
- Ekonomik refahın sağlanması.

Bu beş çıktı birlikte, "çocuklukta ve sonraki yaşamda esenliği iyileştirmenin anahtarı" olarak görülmektedir.

İstismar ve İhmal Nedir? İstismar Türleri Nelerdir?

İstismar, bireyin insan ve medeni haklarının ihlalidir. Tek bir eylemden veya tekrarlanan eylemlerden oluşabilir. Fiziksel, sözel veya psikolojik olabilir. Bir çocuk/savunmasız bir yetişkin, rıza göstermediği veya rıza gösteremeyeceği bir eyleme girmeye ikna edildiğinde de ortaya çıkabilir. İstismar her ilişkide olabilir. Biri çocuğa zarar vererek istismar edebilir veya zararı önlemek için hareket etmeyerek onu ihmal edebilir. Çocuklar veya savunmasız yetişkinler, bir ailede, kurumsal veya topluluk ortamında, kendilerinin tanıdığı kişiler veya daha nadiren başkaları tarafından (örneğin internet aracılığıyla) istismar edilebilir (Hedges, 2015). Ancak genel olarak, çocuklara yönelik ilişkisel kötü muamelenin bilinen dört ana biçimi fiziksel istismar,

duygusal istismar, cinsel istismar ve ihmal şeklinde açıklanmaktadır (Crooks ve Wolfe, 2007). Tanımlamalarına yakından bakacak olursak;

Fiziksel istismar: Ebeveynlerin veya çocuğa bakmakla yükümlü olan yetişkinlerin, çocuğun bedeninde hasar bırakacak şekilde davranmasıdır. Çocukta açıklanamayan yara, yanık ve darbenin olması (örneğin yüzde, dudakta ve vücudun çeşitli yerlerinde morluklar, ezikler, ısırık izleri, kemer ve ip gibi nesnelerin izleri, tekrarlayan izler, sigara yanığı vb.) fiziksel istismarın varlığını göstermektedir (Kara ve ark., 2004). Fiziksel istismara uğrayan çocuklarda yeme bozuklukları, iletişim kurmada zorluk, düşük özsaygı, depresyon, korku, çekingenlik, öfke, çatışma, uyum problemleri, kendi kendine zarar verme davranışları, evden kaçma, ağrı şikâyetleri ya da rahatsız hareketler, algılama, kavrama, dikkatini yoğunlaştırmada zorluklar ve okul başarısında düşme gibi problemler görülebilmektedir (Kaytez ve ark., 2018).

Duygusal istismar: Çocuk ve gençlerin, kendilerini etkileyen tutum ve davranışlara maruz kalarak ya da gereksinim duydukları ilgi, sevgi ve bakımdan mahrum bırakılarak toplumsal ve bilimsel standartlara göre psikolojik hasara uğratılmaları durumudur. Çocuğun üzerinde güç sahibi olan, genellikle çocuğun yakın çevresinde bulunan kişi ya da kişiler tarafından gerçekleştirilir (Kara ve ark., 2004).

Cinsel istismar: Birbirleriyle karıştırılabilen cinsel taciz ve cinsel istismarın tanımları, her çalışmanın amacına ve verilerin nasıl kullanıldığına bağlı olarak büyük ölçüde değişmektedir. Cinsel tacizin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Bununla birlikte, tüm tanımlarda ortak olan, tacizin istenmeyen cinsel ilgi olduğudur. Bu, öznel olduğunu ve kişiden kişiye değişen istenmeyen bir irade olarak deneyimlendiğini ima etmektedir. Aynı davranışın kişisel ve psikolojik etkisi, bu nedenle, bireyin geçmişine ve algılarına bağlı olarak büyük ölçüde farklılık gösterebilmektedir (Fasting ve ark., 2003).

Brackenridge (1997), cinsiyet ayrımcılığından cinsel tacize ve cinsel istismara kadar bir süreklilik önererek bu zor tanımsal sorunu çözmeye çalışmıştır. Cinsel tacizi "*cinsiyet temelinde istenmeyen ilgi*" (açık saçık yorumlar, çimdikleme, dokunma veya okşama, cinsel şakalar vb.) ve cinsel istismarı "*mağdurun fail tarafından tuzağa düşürüldüğü cinsel ve/veya genital eylemlerde, kişinin bu eyleme hazırlanmış veya zorlandığı birliktelik*" olarak tanımlamıştır.

İhmal: Kişinin bir çocuğun temel fiziksel ve/veya psikolojik ihtiyaçlarını karşılamadaki sürekli başarısızlık durumudur. Çocuğun sağlığının veya gelişiminin ciddi şekilde bozulmasıyla sonuçlanması muhtemeldir. İhmal, bir ebeveynin veya bakıcının aşağıdakileri yapmamasını içermektedir:

- Yeterli yiyecek, giyecek ve barınma sağlamak (evden dışlanma ve terk edilme dâhil),
- Çocuğu, aile içi istismarda görüldüğü gibi fiziksel ve duygusal zarar veya tehlikeden korumak,
- Yeterli gözetimi sağlamak,
- Uygun tıbbi bakım veya tedaviye erişimi sağlamak,
- Bir çocuğun temel duygusal ihtiyaçlarına cevap vermek (Hedges, 2015).

İhmal diğer istismarlardan farklıdır, çünkü ihmal durumunda zararlı davranış fail tarafından kasıtlı olarak gerçekleştirilmez. Tersine, cinsel istismar, fiziksel istismar veya duygusal istismar durumlarında, fail zarar verme amacı taşımayabilirken, zarar veren davranış kasıtlı olarak gerçekleştirilir. O halde cinsel istismar, fiziksel istismar ve duygusal istismar ile ihmal arasındaki fark, bu ilişkiden deneyimlenen zararın veya olası zararın türüdür (Kerr, 2010).

İstismara uğramış çocuklarla yürütülen araştırmalarda istismar sonrasında çocukların duygusal ve zihinsel problemler yaşadıkları ortaya konmaktadır (Daignault ve Hebert, 2009). Örneğin çocuklar tacize veya ihmale maruz kaldıkları zaman hem nöral büyüme hem de nöral bütünleşmede sorunlar ve anormallikler yaşanır. Bu anormalliklerin muhtemel kaynağı, erken yaşlarda yaşanan uzun süreli ve şiddetli stresin, yetersiz uyarılma ve düzenlemeyle birleşmesinden kaynaklanan biyokimyasal etkilerdir. Tekrar tekrar kendine zarar veren yetişkinlerin neredeyse hepsinin çocukluğunda ihmal, taciz veya derin ve sürekli utanç yaşadıkları görülmektedir (Cozolino, 2014).

Çocuk istismarı ve ihmalinin uzun vadeli bilişsel, psikolojik ve sağlık sonuçlarıyla ilişkisini araştıran boylamsal bir çalışma durumun ciddiyetini göstermektedir. Belirlenen dört istismar türünün 14 – 21 yaş arasındaki çocuklar üzerindeki etkisine odaklanan araştırmada genel olarak, psikolojik istismar (duygusal istismar ve/veya ihmal), hemen hemen tüm değerlendirme alanlarında en fazla sayıda olumsuz sonuçla ilişkilendirilmiştir. İlişkilendirmeler cinsel istismara

özgü olmamakla beraber, genç yaşta hamilelik, dikkat sorunları, travma sonrası stres bozukluğu semptomları ve depresyon ile ilişkilendirilirken fiziksel istismar dışsallaştırma davranış sorunları, suçluluk ve uyuşturucu kullanımı ile ilişkilendirilmiştir. Araştırma ihmalde, madde kullanımı ve/veya bağımlılığı ve görsel halüsinasyonlar yaşama; duygusal istismarın da psikoz, damar içi madde kullanımı, yaşamın ilerleyen dönemlerinde tacize uğrama, hamilelikte düşük yapma ve astım semptomları bildirme olasılıklarının arttığını ortaya çıkarmıştır. Ergenlik ve yetişkinlik döneminde hem istismar hem de ihmal için önemli bilişsel gecikmeler ve akademik başarısızlık görülmüştür. Sonuç olarak, çocuklara kötü muamele, özellikle duygusal istismar ve ihmal, çok çeşitli uzun vadeli olumsuz sağlık ve gelişimsel sonuçlarla bağdaştırılmıştır (Strathearn ve ark., 2020). Kısacası bireyin çocukluk döneminde yaşadığı ihmal ve istismar, hayatının devamında olumsuz kişilik geliştirmesine yol açabilmektedir.

Bahsedilen bu çocuk istismar ve ihmal biçimleri, ilişkinin çocuğun güvenlik, güven ve tatmin duygusu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu *"kritik bir ilişki rolü bağlamında ortaya çıktıkları"* için *"ilişkisel bozukluklar"* olarak adlandırılır (Crooks ve Wolfe, 2007). Bu ilişki rolü artık ebeveyn-çocuk ilişkisiyle sınırlı değildir; bunun yerine, antrenör-sporcu ilişkisi gibi aile dışı bakıcı-çocuk ilişkileri de çocuk koruma mevzuatına dahil edilmiştir (Kerr ve Stirling, 2008).

Spor Bağlamında İstismar ve İhmal

Çocukların özellikle antrenörler tarafından istismarlara karşı savunmasızlıklarını artıran spor ortamının benzersiz özellikleri göz önüne alındığında, spor girişimlerinde çocuk korumanın incelenmesi de önemlidir. Örnek olarak, sporcular tarafından antrenörlere atfedilen ve antrenörlere "ebeveyn" veya "Tanrı benzeri" bir figür (Akt. Kerr ve ark., 2014), olarak yansıtılan sorgusuz sualsiz güç ve otorite, antrenörler ve sporcular arasındaki güç farkını arttırır; bu güç ve onun kötüye kullanımı, çocuklara yönelik her türlü kötü muamelenin temelini oluşturmaktadır. Antrenörün antrenman ve seyahat sırasında bir sporcuyla yalnız kalma fırsatlarıyla birlikte spor ortamının kendisi, istismarın meydana gelmesine karşı savunmasızlıkları arttırmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarını kötü muameleden korumada bir rol oynadığı varsayılabilirse de, bunun yerine ebeveynlerin spor kültürü içinde, çocukları üzerindeki kontrolü antrenöre bırakacak şekilde sosyalleştiği görülmektedir (Kerr ve Stirling, 2012). Toplumumuzda antrenöre yahut güvenilen bir

eğiticiye çocuk teslim ederken söylenen “eti senin kemiği benim” yaklaşımı buna en güzel örneği teşkil eder.

Cinsel istismar ve taciz tanımlarındaki farklılıklar ve yetersiz bildirim nedeniyle yaygınlık verileri nispeten güvenilmez olsa da Danimarka, Avustralya, Norveç ve Kanada'da yürütülen çalışmalardan elde edilen bulgular, antrenörleri tarafından cinsel saldırı da dâhil olmak üzere sporcuların %2 ila %42'sinin uygunsuz cinsel davranış deneyimlerini bildirdiğini ortaya koymaktadır (Nielsen, 2001; Leahy ve ark., 2002; Fasting ve ark., 2004; Kirby ve ark., 2000). Ayrıca Fasting ve arkadaşları (2004) 56 farklı Norveç spor disipliniinde cinsel tacizin yaygınlığını incelemişlerdir. Yaşları 15 ile 39 arasında değişen, Norveç milli takımına hem genç hem de üst düzeyde katılmaya hak kazanan toplam 572 kadın sporcu ile yürüttükleri çalışmada basketbol, futbol ve buz hokeyi gibi erkeksi sporlara katılan kadın sporcuların diğer sporlarda kadınlara göre daha fazla cinsel tacize uğradığını tespit etmişlerdir.

Kerr ve arkadaşları (2014) spor bağlamında çocuk korumayla ilgili yedi girişimi incelemişlerdir. Araştırmacılar ihmalin çok az sayıda girişim tarafından ele alındığını ve girişimlerin ekseriyetle fiziksel ve cinsel istismar odaklı olduklarını belirtmişler ve bu durumu eleştirmişlerdir. Zira uzun vadede ihmalin kalıcı etkileri göz ardı edilebilmektedir. Girişimlerden elde edilen ihmal örnekleri ise şöyledir; güvenli olmayan ekipmanların kullanılması, gözetim gerektiren spor ortamlarında genç sporcuların başıboş bırakılması, sporcuların sakatlanmasına rağmen oynamaya zorlanması ve aşırı hava koşullarında antrenman veya oyunlara katılmaları.

Spor ortamında istismar ve ihmal örneklerine baktığımızda birçoğunun yakın geçmişte normal karşılandığını, “başarıya giden yolda her şeyin mübahlaştığını” görebiliriz. Bunda neredeyse tüm spor paydaşlarının sorumluluğu bulunmaktadır. Örneğin aile başarı için çocuğunun sağlıksız kilo vermesine göz yumabilmektedir. Antrenörler içinse mevcut kariyer gelişimi ve ödül sistemi, öncelikle sporcularının performansına dayanmaktadır. Bununla birlikte, sonuçların sadece performansa dayandırılması sporda birincil odak noktası olmaya devam ettiği sürece çocuk koruma, arka plana atılma riskiyle karşı karşıya olacaktır. Bunun yerine, spor politikalarının, antrenörlerin mesleki tanımlarının, çocukların korunmasına ilişkin açık beklentileri içermesini zorunlu kılması gerekmektedir (Kerr ve Stirling, 2008).

Tablo 1. Sporda fiziksel ve duygusal olarak istismar edici davranışlar

<i>İstismar Şekli</i>	<i>Örnek</i>
<i>Fiziksel İstismar</i>	Yumruklamak, dövmek, tekmelemek, ısırarak, itmek, vurmak, sarsmak, fırlatmak, boğmak, yakmak veya tokat atmak Bir sporcuya spor malzemeleriyle vurmak Bir sporcunun makul antrenman taleplerinin ötesinde bir süre oturur veya şınav pozisyonunda hareketsiz kalmasını istemek. Bir sporcuyu zararlı bir yüzeyde diz çökmeye zorlamak Bir sporcuyu kapalı bir alanda izole etmek
<i>Duygusal İstismar</i>	Aşağılayıcı yorumlar Aşağılama eylemleri Sporcuya temas etmeden göz korkutucu veya tehdit edici saldırganlık eylemlerinde bulunma (örn. ekipmanı duvara fırlatmak) Kasıtlı ilgi ve/veya destek reddi Sporcuyu antrenman veya müsabakalardan sürekli olarak kovmak

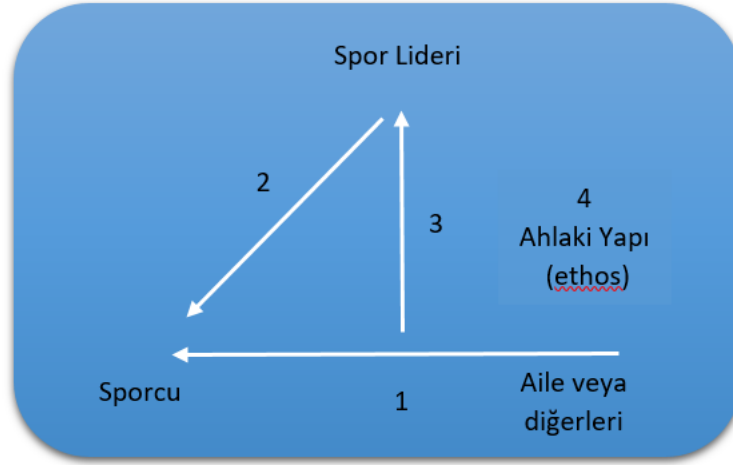
Kaynak: Stirling'den (2009) uyarlanmıştır.

Elit sporda (elit olmayan spora kıyasla) cinsel taciz ve çocuk istismarının yaygınlığının daha fazla olduğu bilinmektedir; sporcunun çevresinde güçlü konumdaki bireyler birincil faillerdir ve istismara uğramak olumsuz fiziksel ve psikolojik sonuçlar doğurabilir ve sporcunun sporu bırakmasına neden olabilir (Mountjoy ve ark., 2015).

Brackenridge ve Kirby (1997), sporda cinsel istismar riskinin sporcunun atletik olgunlaşmasına bağlı olduğunu açıklamışlardır. Sporcuların, kariyerleri açısından en çok tehlikede oldukları zaman dilimi olan en yüksek atletik olgunlaşmaları sırasında cinsel istismara karşı en

savunmasız oldukları ileri sürülmektedir. Bu, “yakın başarı aşaması” olarak adlandırılır. Yakın başarı evresinin cinsel olgunluk yaşı ile çakıştığı spor dallarında cinsel istismar riskinin en yüksek düzeyde olduğu ileri sürülmektedir.

Bunlara ek olarak, erken zirve yapan sporların (ya da erken özelleşen yani sporcuların tipik olarak erken ergenlik döneminde en yüksek performansa ulaştığı sporların-jimnastik gibi), geç zirve yapan (geç özelleşen) sporlardan daha yüksek cinsel istismar riski taşıdığı düşünülmektedir. Yaş ilişkileri, belirli yerler ve spora özgü/alt kültür normları, önleme çalışmalarının odak noktası haline gelen durumsal faktörlerden sadece birkaçıdır (Brackenridge, 2003).

Şekil 2. Sporda korumanın dört boyutu (Brackenridge, 2003).

Spor Lideri: Sporcunun koçu, öğretmeni, fizyoterapisti veya diğer otorite figürü.

Sporcu: Sporla mesleki olarak bağımlılık ilişkisi olan sporcu.

Aile veya diğerleri: Birincil bakıcılar, kardeşler, akran antrenörler ve akran sporcular.

Elit sporcu olsun ya da olmasın spor uzmanlarının cinsel istismarla ilgili olarak dikkat etmesi gereken dört koruma şekli vardır (Brackenridge, 2001a):

1. Sporcu diğerlerinden korumak - spor içinde (başka bir personel veya sporcu tarafından) veya spor dışında (aileden veya akran grubundan) başka biri tarafından cinsel tacize maruz kalmış herhangi birini fark etmek ve ilgilenmek;

2. Sporcu kendinden korumak- sporcularla çalışırken istismardan kaçınmak için iyi uygulamaları gözlemlemek ve teşvik etmek;

3. Kendini sporcudan veya diğerlerinden korumak - sporcular veya onların yaşlıları veya aileleri tarafından kendisine karşı asılsız iddialardan kaçınmak için önlemler almak;

4. Mesleği korumak - sporun, antrenörlüğün ve spor biliminin onurunu ve bütünlüğünü korumak.

Sporda Çocuk Koruma Programları

Spor, çocuk nüfusunun kalabalık olduğu bir alan olduğundan, sporda çocuklara istismar ve ihmal potansiyelini azaltmak için çocuk koruma önlemlerinin oluşturulması kritik öneme sahiptir. Geçtiğimiz yıllarda çocuklarla ilgili basına yansıyan trajik olaylarla birlikte kamuoyunda çocuk korumaya ilişkin bir bilinç gelişmiştir. Halk tarafından beğenilen ve güvenilen insanların, örneğin ünlü bir oyuncunun, başarılı bir sporcunun ya da bir dini liderin isminin karıştığı sansasyonel vakalarla insanlarda güvensizlik oluşmuş, devletten ise denetleyici ve koruyucu birtakım politikalar üretilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine önce gelişmiş ülkelerden başlayarak tüm dünya genelinde çocuk koruma programları düzenlenmeye ve uygulanmaya başlamıştır. Bu hareketlerin en temelinde ise çocukların yetişkinlerden ayrı değerlendirilmelerinin ve ayrı yasalara tabii olmaları gerektiğinin kabulü yatmaktadır.

Çocuk koruma, çocuklara yönelik her türlü şiddet, istismar, ihmal, sömürü ve taciz olaylarının önüne geçmek ve bu olaylara hızlı şekilde cevap verilerek müdahale edilmesi olarak tanımlanır. Çocuk koruma sistemi ise, on sekiz yaşın altındaki bireylerin dolaylı veya doğrudan olarak karşılaşabileceği riskler için önleyici tedbirler, sağlık gelişimlerine destek olacak ilkeler ve uygulamalar bütünü olarak ifade edilmektedir (Şahin ve Parasız, 2020).

UNICEF, bütün çocukların (göçmen, mülteci ve en zor koşullardaki çocuklar da dâhil olmak üzere) her türlü istismar, sömürü ve şiddete karşı korunması için ulusal çocuk koruma sistemlerine ve bu sistemlerin güçlendirilmesine destek olmaktadır. Ülkemizde de UNICEF, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve diğer ulusal kurumlar ile uzun senelerdir süren ortaklığın odak noktasını Türkiye'deki tüm çocuklara daha iyi hizmet sunmak amacıyla çocuk bakım ve adalet hizmetlerine yönelik ulusal çocuk koruma programlarının daha iyi yerlere gelmesini sağlamak oluşturmaktadır (UNICEF, 2021). Bu yaklaşım doğrultusunda:

“Çocukların güvenliğine yönelik riskleri azaltır ve onların duygusal ve sosyal iyi olma hâllerini geliştirir ve aynı zamanda onların pozitif gelişim gösterebilecekleri, etkili başa çıkma yöntemleri ve dayanıklılıklarını geliştirebilecekleri güvenli ve istikrarlı bir ortamda büyümelerini destekler.”

Çocukluktaki istismar deneyimlerini çevreleyen gizliliğe rağmen, ortaya çıkan oranlar ve yaygınlık verileri, çocuk istismarı ve ihmalinin hem toplumda (Crooks ve Wolfe, 2007) hem de özel olarak sporda çocukların ve gençlerin önemli bir bölümünü etkileyen kayda değer bir sorun olduğunu göstermektedir (Kirby ve ark., 2000; Akt. Kerr ve Stirling, 2008).

1995 yılında sporda ilk çocuk koruma kursuna pilot uygulama yapılmıştır ve ardından, NSPCC (National Society for the Prevention of Cruelty to Children) ile birlikte çalışan Ulusal Antrenörlük Vakfı (National Coaching Foundation-şu an scUK), spor yöneticileri, antrenörler ve spor eğitiminde çalışan diğer kişiler için sürekli mesleki gelişimin bir parçası olarak çalıştayları resmileştirmişlerdir (Malkin ve ark., 2000). Dolaylı ve tartışarak da olsa, spor ve sporun yapılmasına dâhil olan herkes doğası gereği sorunlu olarak ifade edilmiştir. Tarihsel meşruiyeti kabul edilen öğretici dokunuş, fiziksel destek ve dokunsal tebrikler gibi antrenörlük davranışları riskli olarak yeniden tanımlanmıştır. Sporun, kendini düzenlemek ve gençlere karşı uygunsuz davranışlarda bulunmaya niyetli olabilecek bireylerden kendini arındırmak için yeni bir profesyonel eğitim ve ahlaki etik gerektirdiği anlaşılmıştır (Taylor ve ark., 2016).

Bu sorunlarla mücadele etmek adına kimi zaman federasyonlar kimi zaman ise devlet bakanlıkları devreye girmiştir. Örneğin Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) bünyesinde kurulan Esenlik ve Çocuk Koruma Birimi tarafından yayınlanan Spor Kulüpleri İçin Standart Formlar ve Kaynak Kılavuzu'nda Futbol Eğitimi Veren Kulüpler için örnek bir Çocuk Koruma Beyanı düzenlenmiştir (TFF, 2020).

“Durum ve şartlar ne olursa olsun, Çocuk ve Gençlerin Esenliği ve Güvenliği diğer her şeyin üzerinde bir değerdir. Bu beyan, yaş, cinsiyet, din, ırk, bedensel engel, sosyal-ekonomik durumu ne olursa olsun her çocuk ve genci kapsamaktadır ve eşit olarak şu hakları gözetir: Tüm spor yapan genç ve çocuklar;

1. Her tür sömürü ve istismardan arınmış mutlu ortamlarda spor yapma ve spor yaparken de mutlu olma hakkına sahiptir.

2. Herkes gibi zarar görmekten korunma hakkına sahiptir.

3. Potansiyellerini doldurmak ve kullanmaları için teşvik edilmelidir.

4. Eşitsizlikleri varsa bunun giderilmesi için bizden yardım görmelidir.

5. Herkesin onları koruma, destekleme görevi ve sorumluluğu vardır. Yetişkin olarak onları yardımsız bırakmamalıyız.

6. Sporla uğraşan her kurumun tüm genç ve çocukları; bakma, kollama ve koruma sorumluluğu vardır.”

Yine aynı kılavuzda Antrenör ve Personel İçin Ahlaki Davranış Standartları belirlenmiştir (TFF, 2020). Bazıları şu şekildedir:

- Gelişim ve performanstan önce katılımcıların esenlik ve güvenliklerini göz önünde bulundurmalıdırlar.

- Her çocuk değerlidir. Irkı, dini, cinsiyeti, sosyo-ekonomik farklılıkları ve hatta yetenek düzeyi nedeniyle çocuklar arasında ayırım yapmamalıdırlar. Bir çocuğun değeri, öncelikle insan olmasından kaynaklanır.

- Zorbalık, kötü ve küfürlü konuşmalar gibi uygunsuz davranışlara asla izin vermemelidirler.

- Sosyal medya hatlarının sadece Kulüp ve/veya ilgili yaş grupları adına açılabileceğini bilmelidirler. Hiçbir sporcuyu özel sosyal medya sayfalarına eklememelidirler.

- İstismar ve ihmal ile ilgili iletilen hiçbir bilginin, kurumsal kimliğe uymayan hiçbir davranış biçiminin saklanmaması gerektiğini bilmelidirler. Her duyum ve/veya bildirimin kulüp prosedürlerince değerlendirilmesi, araştırılması ve kayıt altına alınması gerektiğinin bilincinde olmalıdırlar. Gerekli hallerde konu ile ilgili TFF Esenlik ve Çocuk Koruma Birimi’nden yardım almalıdırlar.

- İlk yardım uygulamalarının gerekli olduğu hallerde bu uygulamaların şahit ve/veya şahitlerin bulunacağı ortamlarda uygulanması, daha ciddi müdahaleler için sağlık profesyonellerinin çağırılması gerektiğini bilmelidirler. Yapılan uygulamaların sporcuya bilgi verilerek yapılmasının önemli olduğunu bilmelidirler.

- Çocuk ve gençlerin duygusal, bedensel veya cinsel sınırlarını gözetmeli ve hiçbir şekilde istismar etmemelidirler.

- Yaşı ne olursa olsun hiçbir sporcu ile duygusal ve bedensel yakınlık kurmamalıdır.

- Sporculara yollanan mesajların, sms'lerin aynısını velilere de yollamalıdır. Veli iletişim numarasının bulunamaması halinde Kulüp Çocuk Koruma Temsilcisine yollamalıdır. Gizli iletişime izin vermemelidirler.

- Gerekli olmadıktan çocuk ve genç sporcularla birebir zaman geçirmemelidirler.

- Sporcunun giysilerinin çıkartılmasını gerektiren acil ilkyardım uygulamalarını sadece şahit ve/veya şahitlerin bulunacağı ortamlarda gerçekleştirmelidirler.

Kılavuzda kesinlikle yasaklanan davranışlardan bazıları ise şöyledir:

- Çocuk ve gençlerle cinsel içerikli şakalar yapmak, onların görüntülerini paylaşmak, her ne şekilde olursa olsun çocuk ve gençleri haz aracı olarak kullanmak.

- Tokat, tekme, küfür, hakaret, aşağılama, yakıştırmak, kötü lakap takma vb. her türlü söz ve davranışta bulunmak. Çocuk ve genci izole etmek, yokmuş gibi davranmak, şikâyet ve ihtiyaçlarını duymazdan gelmek, içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve/veya sosyo-ekonomik durum sebebiyle dışlamak, cezalandırmak, yargılamak vb. her türlü olumsuz davranış şeklini sergilemek.

- İnternet ve sosyal medya aracılığıyla profesyonel kimlikle bağdaştırılamayacak ilişkiler kurmak ve/veya kurmaya teşebbüs etmek.

- Kişilik haklarına, onur ve haysiyete zarar verici sözler söylemek.

Sporda Çocuk Koruma adına farkındalık yaratma çabası güden, bu alanda çalışmalar yürüten Avrasya Spor Bilimleri Derneği'nin, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın "Yeni Antrenör Eğitim Sisteminde" kullanılmak üzere "Sporda Koruma" kitap bölümü hazırlaması takdire şayan adımlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Dernek, farkındalığı arttırmak ve etki alanının genişletmek için Twitter¹/Instagram² gibi sosyal medya mecralarını da kullanarak örnek teşkil etmektedir.

E-sporda Çocuk Koruma

Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla internete erişim çok kolaylaşmış hatta bazı durumlarda şart haline gelmiştir. Evlerinde internet kullanan çocuk ve gençlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Çocuklar oyun oynamak, meraklarını gidermek için bilgi aramak, arkadaşlarıyla konuşmak, ders takip etmek, sosyal medyada gezinmek gibi pek çok sayıda ve farklı alanlarda internet tabanlı etkinliklere katılabilmektedirler. Fakat son zamanlarda internetin hem akademik literatürde hem de popüler medyada istenmeyen sosyal çıkarımlara yol açtığına açıklanması, olumlu yönlerini gölgede bırakmaya başlamıştır. Faydaların ve zararların kıyaslanması gerekliliği iyice gün yüzüne çıkmıştır. Hatta bununla ilgili sosyal medya platformları önlem almak için bazı girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.

Örneğin popüler bir fotoğraf paylaşım uygulaması olan Instagram, Amerika, Kanada ve Avustralya'da pilot uygulamasıyla, kullanıcıların belli bir zaman Instagram kullandıktan sonra kısa bir ara vermelerini tavsiye eden "Mola Ver" özelliğini başlattı. Billhassa genç kullanıcıların zihinsel sağlığı, vücut imajı ve sanal güvenliği açısından problemlere yol açabileceği düşünülen platform uzun süredir mercek altındaydı. Bu gibi olumsuz etkileri azaltmak adına Instagram Mart 2022'den itibaren, ebeveynlere özel, gençlerin uygulamada ne kadar zaman harcadıklarını takip edebilecekleri ve eğer isterlerse bu zamanı kısıtlayabilecekleri ücretli bir uygulamayı da piyasaya sürmeyi düşünmekte (Euronews, 2021). Öte yandan Metaverse isimli sanal dünyada spor mağazaları boy göstermeye başlamıştır (Bloomberg HT, 2021). Spor oluşumlarının da yakında bu sanal dünyada yer alması beklenmektedir (Sport Business, 2021). İşin hangi raddeye geleceğini şimdiden kestiremesek de çocukların yer aldığı her alanda korunmaları ve gelişimlerini etkileyecekleri olumsuz her şeyi engellemek gerektiği ortadadır.

E-spor kavramı yükselişe geçtiği her dönem, spor camiası yeni tartışmalara tanıklık etmiştir. E-sporun spor sayılıp sayılmaması, olimpiyatlarda bulunma durumu en bilindik tartışmaların başında gelmektedir. Öyle ki olimpiyatlarda yer alıp almama karar süreci bile geniş kitlelerce yakından takip edilmiştir. Olimpiyatlara dâhil edilmemesiyle bazı çevrelerde hayal kırıklığı yaratmış bazılarınca ise yerinde bir karar olarak görülmüştür.

Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), "e-spor" adı verilen bilgisayar oyunu müsabakalarının olimpiik spor sayılmasını desteklemediklerini bu yüzden e-spor oyunlarının

olimpiyat programlarına alınmasını uygun bulmadıklarını açıklamışlardır (NTV, 2019). IOC'nin şiddet içeren oyunları desteklemediğine vurgu yapılan açıklamada, "ticari güdülerle faaliyet gösteren oyun sektörünün sporun amatör değerlerine uymadığı" kaydedilmiştir. Bununla birlikte e-spor oyunlarında sıklıkla katletmek, öldürmek, kan dökmek gibi ifadeler kullanılmaktadır, bu da sporun ruhuyla örtüşmemektedir (Çakmak, 2021). Fakat bu yıl ilk defa Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), fiziksel ve fiziksel olmayan sanal sporlar için Olimpiyat lisanslı ilk etkinlik olan Olimpik Sanal Seriyi (OVS) hayata geçirmek için beş Uluslararası Spor Federasyonu (IF) ve oyun yayıncısı ile ortaklık yapmıştır.

Tokyo 2020 Olimpiyat Oyunları öncesinde gerçekleşen Olimpiyat Sanal Serisi, yeni Olimpiyat izleyicilerine ulaşmak için tüm dünyadaki sanal sporları, e-sporları ve oyun meraklılarını harekete geçirebilme, aynı zamanda IOC'nin 2020+5 Olimpiyat Gündemi'nin tavsiyeleri doğrultusunda fiziksel ve fiziksel olmayan spor biçimlerinin geliştirilmesini teşvik etmek amacı gütmüştür (Olympic, 2021).Bütün bu tartışmaların ve açıklamaların ardından olimpiyat komitesinin bu yılki son hamleleri, insanlarda e-sporun olimpiyatlara kazandırılabilceği duygusu uyandırmıştır. Buradan hareketle de sporda çocuk koruma programlarının her an bu yeni ve sanal dünyada da uygulanabileceği öngörülmektedir.

Sonuç olarak, geleneksel sporlara kıyasla daha yeni, yolun başında ve geleceği belirsiz bir alan da olsa e-spor alanındaki istismarlar da göz ardı edilmemelidir. Nitekim yukarda bahsedildiği gibi istismar türlerinden hiçbirisi kabul edilemezdir. Duygusal istismarın yıkıcı etkileri bulunduğu ve uzun sürmesi durumunda kişinin benliğine zarar verdiği görülmektedir. Bu sebeple siber zorbalıkların da önüne geçilmesi için çalışmalar planlanmalıdır. E-spor alanı incelendiğinde 18 yaşından küçük pek çok e-spor oyuncusu olduğu gözlemlenmektedir. Popülasyonun fazla olması ve gelişimsel olarak kritik evre sayılması sebebiyle özellikle bu yaş grubunun korunması için çalışmalar yapılmalıdır. İstismarın sadece fiziki olması onu daha görünür kılabilir yahut cinsel istismar daha "ağır" görülebilir. Ancak ciddi anlamda hakaret veya şiddet içerikli mesajlar da çocuklarda geri dönülmez tahribatlara yol açabilir. Çevrimiçi oyunlarda özellikle kadın e-sporcular söz konusu olduğunda söylemlerin daha da cinsiyetçi hale geldiği ve taciz boyutuna vardığı (Alp ve ark., 2020) göz önüne alındığında bu alanın da önemszenmesi gerektiği açıktır. Bu

sebeple istismarlar arasında ayırım yapılmamalı hepsinde çocuklar lehine hareket edilmeli eylem planları hazırlanmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bütün yaş gruplarında sosyalleşmenin ve bu sosyalleşmeden doyum sağlamanın ruh sağlığının korunması ve iyi hissetme için gerekli olduğu belirtilmiştir (Uzuner ve Karagün, 2014). Spora katılımın da çocuk sporcular için sadece sosyal olarak değil fiziksel ve psikolojik birçok faydası olduğu bilinmektedir (Mountjoy, 2015). Fakat tüm bu iyi yönlerine karşın sporun çocuklar üzerinde bazı olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Spor alanında yer alan bütün personellerin, kulüplerin, federasyonların ve ilgili tüm kuruluşların görevi bu olumsuzlukları en düşük seviyede tutmaktır. Bu anlamda günümüze kadar yapılanlar takdir edilse de araştırmalardan anlaşılaacağı üzere halen büyük eksiklikler olduğu, kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğu göze çarpmaktadır. Sporda çocuk koruma programları uygulamaya konsa da yeterli ve sistematik herhangi bir şey açıkça görülememektedir. Bazı federasyonlarda çocuk koruma eğitimi verilirken bazılarında hala mevcut değildir. Yahut belli bir değerlendirme oluşumu henüz tam anlamıyla kurulmuş değildir. Sporda çocuk koruma programları, çocukların esenliği ve sağlığı için yaygınlaştırılmalı ve sistematik hale getirilmelidir.

Sporda Çocuk Koruma İçin Neler Yapılabilir?

► Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) arasında iş birliği yapılması sonucunda üniversitelerin spor bilimleri fakültelerinde gönüllü öğretim elamanlarına sporda çocuk koruma ile ilgili alanın önde gelen isimleri tarafından eğitim verilebilir. Bu ilk aşamadan sonra Sporda Çocuk Koruma derslerinin yaygınlaştırılması ve federasyonlarda sporda çocuk korumanın zorunlu müfredata dâhil edilmesi hedeflenebilir.

► Özellikle yatılı eğitim veren Sporcu Eğitim Merkezleri (SEM) ve Türkiye Olimpiyat Hazırlık Merkezleri'ndeki (TOHM) antrenörlere, sporculara ve sporcu ebeveynlerine sporda çocuk koruma ile ilgili eğitimler verilmelidir.

► Sporcu merkezli yaklaşım benimsenmelidir. Ancak spor üçgeninin diğer bileşenleri olan ebeveyn ve antrenörleri de koruyacak ve denetleyecek bir sistem oluşturulmalıdır. Örneğin

antrenörün de ailenin istismarından şüphelendiği durumda iletişime geçip yardım alacağı bir birim kurulmalıdır.

► Çocuk koruma sadece çocukları korumakla ilgili değildir, aynı zamanda antrenörlerin ve yetkililerin yersiz veya kötü niyetli suçlamalara maruz kalmamasını sağlamakla da ilgilidir (Turner ve McCrory, 2004). Bundan dolayı sporcular için ayrıca etik ve değerler eğitimi hazırlanarak hem çocuk koruma programları hakkında bilgi verilmeli hem de bu gibi ciddi durumlarda yanıltıcı beyan vermenin ahlaki olarak nelere yol açabileceği vurgulanmalıdır. Böylelikle hem antrenörü hem aileyi hem de sporcuyu bilinçlendirerek temiz spor alanı oluşturulmalıdır.

► Kerr ve Stirling'in (2008) de makalelerinde tavsiye ettikleri gibi, bu tür çocuk koruma girişimleri her şeyi kapsayan sporcu merkezli bir spor felsefesine dâhil edilmelidir. Sporcu merkezli bir spor modeline geçiş yapmak sporcuların güvenliğine, gelişim ihtiyaçlarına ve sağlığına öncelik vermek, çocukları sporda kötü muameleden korumanın en iyi yolu olabilir. Sporcu merkezli bir gelişim modeli sadece çocukların korunmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda sporcular da böyle bir spor felsefesinin bütünsel gelişiminden kişisel olarak faydalanabilirler. Bu modelde antrenörler, ebeveynler, yöneticiler ve destek personeli gibi yetişkinlerin, sporcuların refahını sporcunun kariyerinin ötesinde koruma ve geliştirme sorumlulukları vardır.

KAYNAKÇA

- Alp, A. F., Çakmak, G., & Sarper Kahveci, M. (2020). " Ne Bilir Kadın Oyun Oynamayı?": Kadın Oyuncuların E-Spor Deneyimleri. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri*, 12(3).
- Bloomberg HT. (2021). Nike, NFT ve Metaverse dünyasına adım attı. Retrived from: <https://www.bloomberght.com/nike-nft-ve-metaverse-dunyasina-adim-atti-2294289>
- Brackenridge, C. (1997). He owned me basically. *Women's Experience of Sexual Abuse in Sport. International Review for the Sociology of Sport*, 32(2), 115-130.
- Brackenridge, C. (2003). Dangerous sports? Risk, responsibility and sex offending in sport. *Journal of Sexual Aggression*, 9(1), 3-12.
- Brackenridge, C. H. (2001a, September). Ostrich or eagle? Protection and professionalism in coaching and sport science. Opening keynote speech to the annual conference of the British Association of Sport and Exercise Sciences, Newport, UK.
- Brackenridge, C., & Kirby, S. (1997). Playing safe: Assessing the risk of sexual abuse to elite child athletes. *International Review for the Sociology of Sport*, 32(4), 407-418
- Cozolino, L. (2014). İnsan İlişkilerinin Nörobilimi: Bağlanma ve Sosyal Beynin Gelişimi. (Çev: Mirel Benveniste). Kocaeli: Psikoterapi Enstitüsü Yayınları.
- Crooks, C.V., & Wolfe, D.A. (2007). Child abuse and neglect. In E.J. Mash & R.A. Barkley (Eds.), *Assessment of childhood disorders* (4th ed.). New York: Guilford Press.
- Çakmak, G. (2021). Günümüzün Popüler Kavramı E-spor: Eleştirel Bir Bakış. Elif Karagün, Ozan Yılmaz (ed.), *Spor Bilimlerinde Güncel Konular ve Araştırmalar – 4. İçinde* (ss. 59-71). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Dagnault, I. V., & Hebert, M. (2009). Profiles of school adaptation: social, behavioral, and academic functioning in sexually abused girls. *Child Abuse & Neglect* 33, 102- 115.
- Department for Education and Skills (DfES). (2004). *Every Child Matters: Change for Children*, London, DfES.
- Euronews. (2021). Instagram, genç kullanıcıları korumaya yönelik yeni önlemlerini duyurdu. Retrived from: <https://tr.euronews.com/2021/12/07/instagram-genc-kullan-c-lar-korumaya-yonelik-yeni-onlemlerini-duyurdu>
- Fasting, K., Brackenridge, C., & Sundgot-Borgen, J. (2003). Experiences of sexual harassment and abuse among Norwegian elite female athletes and nonathletes. *Research quarterly for exercise and sport*, 74(1), 84-97.
- Fasting, K., Brackenridge, C., & Sundgot-Borgen, J. (2004). Prevalence of sexual harassment among norwegian female elite athletes inrelation to sport type. *International review for the sociology of sport*, 39(4), 373-386.
- Feerick, M.M., & Snow, K.L. (2006). An examination of research in child abuse and neglect: Past practices and future directions. In M.M. Feerick, J.F. Knutson, P.K. Trickett, & S. Flanzler (Eds.), *Child abuse and neglect: Definitions, classifications, and a framework for research*. Baltimore, MD: Brooks Publishing.
- Giovannoni, J. (1989). Definitional issues in child maltreatment. In D. Cicchetti & V. Carlson (Eds.), *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect* (pp. 3-37). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511665707.002>

- Hedges, A. (2015). Safeguarding in sport. *Sport in Society*, 18(5), 614-625.
- Kara, B., Biçer, Ü., & Gökarp, A. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Hastalıkları ve Sağlığı Dergisi* 47(2), 140-151
- Kaytez, N., Yücelyiğit, S., & Kadan, G. (2018). Çocuğa yönelik istismar ve çözüm önerileri. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 18-24.
- Kerr, G. (2010). Physical and emotional abuse of elite child athletes: The case of forced physical exertion. *Elite child athlete welfare: International perspectives*, 41-50.
- Kerr, G. A., & Stirling, A. E. (2008). Child protection in sport: Implications of an athlete-centered philosophy. *Quest*, 60(2), 307-323. DOI: 10.1080/00336297.2008.10483583
- Kerr, G. A., & Stirling, A. E. (2012). Parents' reflections on their child's experiences of emotionally abusive coaching practices. *Journal of Applied Sport Psychology*, 24(2), 191-206.
- Kerr, G., Stirling, A., & MacPherson, E. (2014). A critical examination of child protection initiatives in sport contexts. *Social Sciences*, 3(4), 742-757.
- Kirby, S., Greaves, L., & Hankivsky, O. (2000). *The dome of silence: Sexual harassment and abuse in sport*. Halifax, NS: Fernwood Publishing Co.
- Leahy, T., Pretty, G., & Tenenbaum, G. (2002). Prevalence of sexual abuse in organised competitive sport in Australia. *Journal of sexual aggression*, 8(2), 16-36.
- Malkin, K., Johnston, L., & Brackenridge, C. (2000). A critical evaluation of training needs for child protection in UK sport. *Managing Leisure*, 5, 151-160. doi:10.1080/13606710050084847
- Mountjoy, M., Rhind, D. J., Tiivas, A., & Leglise, M. (2015). Safeguarding the child athlete in sport: a review, a framework and recommendations for the IOC youth athlete development model. *British journal of sports medicine*, 49(13), 883-886.
- Nielsen, J. T. (2001). The forbidden zone: Intimacy, sexual relations and misconduct in the relationship between coaches and athletes. *International review for the sociology of sport*, 36(2), 165-182.
- Nifosi-Sutton, I. (2017). *The Protection of Vulnerable Groups under International Human Rights Law* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315734354>
- NTV. (2021). "E-spor" olimpiik spor olarak kabul değerdendirilmeyecek. <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/e-spor-olimpiik-spor-olarak-kabul-degerlendirilmeyecek,l2G20tw96kyfBrhcqTjjWg>
- Olympics. (2021). IOC makes landmark move into virtual sports by announcing first-ever Olympic Virtual Series. Retrived from: <https://olympics.com/ioc/news/international-olympic-committee-makes-landmark-move-into-virtual-sports-by-announcing-first-ever-olympic-virtual-series>
- Sport Business. (2021). What does the metaverse mean for sport? Retrived from: <https://www.sportbusiness.com/2021/11/what-does-the-metaverse-mean-for-sport/>
- Stirling, A. E. (2009) 'Definition and constituents of maltreatment in sport: Establishing a conceptual framework for research practitioners', *British Journal of Sports Medicine*, 43(14): 1091-1099.
- Strathearn, L., Giannotti, M., Mills, R., Kisely, S., Najman, J., & Abajobir, A. (2020). Long-term cognitive, psychological, and health outcomes associated with child abuse and neglect. *Pediatrics*, 146(4).
- Şahin, M. Y. & Parasız, Ö. (2020). Sporda Koruma III. Semiyha Tuncel (ed.), Sporda Psikososyal Alanlar III. İçinde (ss. 25-42). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Taylor, W. G., Piper, H., & Garratt, D. (2016). Sports coaches as 'dangerous individuals'—practice as governmentality. *Sport, Education and Society*, 21(2), 183-199.

- TFF Esenlik ve Çocuk Koruma Birimi. (2020). Sporcu Eğitiminde Çocuk ve Genç Dostu Standartlar 1. Adım. Spor Kulüpleri İçin Standart Formlar ve Kaynak Kılavuzu. Retrived from: <https://uefa-safeguarding.eu/sites/default/files/2020-04/%C3%87ocuk%20Koruma%20k%C4%B1lavuz.pdf>
- Turner, M., & McCrory, P. (2004). Child protection in sport. British Journal of Sports Medicine, 38(2), 106-107.
- UNICEF. (2021). Çocuk Koruma. Retrived from: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-koruma>
- Uzuner, M. E., & Karagün, E. (2014). Rekreatif amaçlı spor yapan bireylerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (27), 107-120.
- Wachtel, A. (1994). Child abuse and neglect: A discussion paper and overview of topically related projects. The Circle.
- Walker, P.L. (1994). Is the battered-child syndrome a modern phenomenon? Proceedings of the Xth European Meeting of the Paleopathology Association, Göttingen, Germany

İnternet Kaynakları

Sporda Çocuk Koruma sosyal medya hesapları:

1<https://twitter.com/korumacocuk>

2<https://www.instagram.com/spordacocukkoruma/>

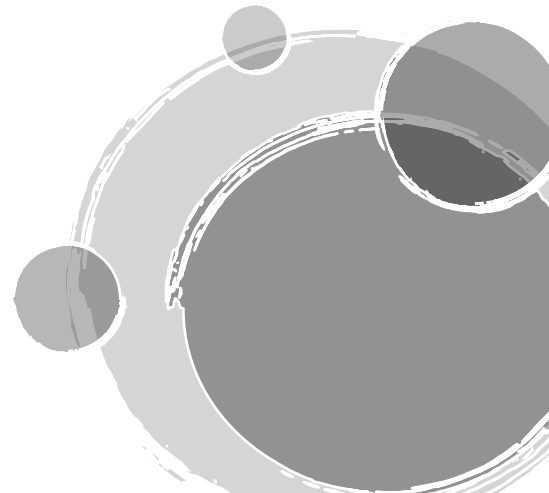

E-SPORDA ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR

Muhammet Eyüp UZUNER

Dr., meu1985@hotmail.com

 0000-0001-7686-4137

BÖLÜM 3

E-SPORDA ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR

Muhammet Eyüp UZUNER

Dr., meu1985@hotmail.com

 0000-0001-7686-4137

GİRİŞ

Son yıllarda video oyun endüstrisinin son derece ilgi çeken ve ekonomik anlamda güçlü bir iş haline geldiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Ev internet bağlantılarının yaygınlaşması ve akıllı telefonların yoğun bir biçimde kullanılması nedeniyle toplumun dijitalleşmesi birçok ekonomik sektörde büyük bir etki yaratmıştır. Bu ekonomik sektörlerden birisi de video oyunları olmuştur (Marchand ve Hennig-Thurau, 2013).

Etik kavramı, bireylerin davranışlarının doğru veya yanlış, iyi veya kötü olarak nitelendirilebilmesi bakımından inceleyen bir disiplindir (Esmer ve Dayı, 2016). E-spor da etik kavramı oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Karhulahti, 2017). Hatta bazı durumlarda oyunların yapısının ve içeriğinin başlı başına etik değerlere uygun olamayabileceği hatta etik değerleri bozabileceği bile belirtilmektedir (van Hilvoorde, 2016).

Sporun, temel bir ihtiyaç olduğu, fiziksel ve psikolojik sağlık kazanımında önemli bir yeri olduğu (Karagün, 2021) göz önünde bulundurulduğunda, e-spor kavramı çerçevesinde bu ihtiyaç ile birlikte etik ve ahlaki kavramları sistemin içerisine gün geçtikçe daha da fazla entegre etmeye çalışmaktadırlar. Fakat buna rağmen etik ile ilgili sorunlardan bazıları devam etmektedir.

Bu nedenlerden dolayı, bu çalışmada e-spor da sıklıkla karşılaşılan etik dışı davranışlar ele alınmış ve olası çözüm yolları üretilmeye çalışılmıştır.

HİLE YAPMAK

Geleneksel sporlarda olduğu gibi elektronik sporlarda da sporcuların ara sıra dürüstlük ile ilgili sorunlar yaşadıkları çeşitli durumlarda gözlemlenmektedir (Yun, 2019). E-spor alanındaki önde gelen düzenleyici kurumlardan biri olan eSports Integrity Coalition (ESIC), oluşma olasılıklarına ve e-sporun bütünlüğüne zarar verme eğilimlerine bağlı olarak, e-sporlardaki etik sorunları iki geniş alanda sınıflandırmıştır: kazanmak için hile yapmak ve kaybetmek için hile yapmak (Czegledy, 2021).

ESIC' e göre, kazanmak için yapılan etik ihlalleri arasında en yaygın kullanılan yöntemlerin; yazılım hileleri ve hack, çevrimiçi saldırılar ve doping olarak sıralanmaktadır.

KAZANMAK İÇİN YAPILAN HİLELER

E-sporda kazanmak için yapılan hileler 3 ana başlıkta toplanmaktadır. Bu başlıklar; yazılım hilesi, çevrimiçi saldırılar ve doping olarak belirtilmektedir (Holder ve diğ., 2017).

Yazılım Hilesi

E-sporun temelini oluşturan teknoloji yazılım olduğundan, yazılım manipülasyonu ile ilgili etik ihlalleri olabilmektedir.

Hile yazılımının en belirgin biçimleri şunlardır: oyunculara rakiplerini otomatik olarak hedeflemesini sağlayan "aimbotlar"; oyuncuların oyun içindeki duvarları saydam hale getirmesine olanak sağlayarak rakiplerini veya diğer oyun ile ilgili nesneleri kolayca bulmayı sağlayan "wallhacks" ve oyuncuların, geliştiricinin izin verdiğinin ötesinde, oyuncu sağlığı ve rakiplerin veya ilgilenilen nesnelerin konumu ve durumu gibi bilgileri almasına izin veren oyun içi "ekstra hassas algılama" (Han ve diğ., 2015).

Yazılım hileleri, herhangi bir video oyunundaki en geleneksel ve yaygın hile biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hile yapan oyuncuya yardımcı olan veya rakip oyuncunun oyununu engelleyen hackleme işlemleri veya hile kodları ile avantaj sağlamayı içermektedir (Consalvo, 2009).

Yazılımla ilgili hileler sürekli olarak gelişmesine rağmen, çoğu e-spor oyununu ve sunucusunun, hile yazılımlarını ve bilgisayar korsanlarını tespit etmek ve hile yapmalarını engellemek amacıyla oluşturulmuş kendi hile önleme yazılımları bulunmaktadır. Bu hile türü, en

yaygın hile biçimi olduğundan, e-spor endüstrisi yazılım hileleriyle başa çıkmak için oldukça hızlı ve etkili yöntemler geliştirmeye devam etmektedirler (Rosenthal, 2020).

Çevrimiçi Saldırıları

Dağıtılmış hizmet reddi (Distributed Denial of Service / DDoS) olarak da bilinen çevrimiçi saldırılar, özellikle e-spor müsabakalarının eleme turlarında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. E-spor liglerinin eleme etapları oyuncuların genellikle bir denetim mekanizması eşliğinde gerçekleştirmediği müsabakalardır. Çoğu eleme, resmi bir sunucuda ev ortamında birbiriyle müsabaka yapan iki takım arasında gerçekleştirilmektedir.

DDoS saldırıları, karşı takımın internet bağlantısına aşırı trafik yönlendirerek, oyunların gecikme süresinin (lagging) artmasına ve sonuç olarak da oyunun oynanılmaz hale gelmesine neden olmaktadır. Oyuncular, hile yapan oyuncu veya oyuncuların trafiği yönlendirecek bir adres bulamaması için IP adreslerini maskeleyerek DDoS saldırılarını önleyebilmektedirler. ESIC, gelecekteki saldırıları önleyebilmek için DDoS saldırılarının kaynağının izlenebilmesi için e-spor ligleri ve internet servis sağlayıcıları arasındaki ilişkileri geliştirmenin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.

Doping

Performans arttırıcı ilaçların kullanımının uygun şekilde yasaklanması ve/veya kontrol edilmesi, e-sporun bütünlüğü için kilit bir konudur. E-sporda dopingin yaygınlığının sebebinin; zorlu yaşam tarzları, iş güvenliği eksikliği ve profesyonel e-spor oyuncularının taraftar eksikliği olarak belirtilmektedir. Birçok turnuva ve lig, “kazanan hepsini alır” esasına göre işlemektedir. Profesyonel oyuncuların yemek yeme, uyuma veya pratik yapma haricinde herhangi bir aktiviteyi programlarına dahil etmedikleri zamanlar bulunmaktadır.

Şu anda, E-sports Dürüstlük Komisyonu (ESIC), e-spor endüstrisindeki oldukça kapsamlı dopinge mücadele politikalarından birine sahiptir. Bununla birlikte, çok az sayıda diğer oyundan bağımsız kuruluş veya oyuna özgü kuruluş, bağımsız uyuşturucu algılama veya uygulama programlarına sahiptir.

E-sporda merkezi yönetimin olmaması, e-sporda dopingin başlıca sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Geleneksel sporlarda doping, oyuncunun fiziksel yeteneğini geliştirmek için belirli

performans arttırıcı ilaçlar almayı içerirken, e-sporadaki doping ise dikkat eksikliğini azaltmak, odaklanmayı iyileştirmek ve oyuncuların uzun süreli yoğun odaklanma göstermelerini sağlamak için ilaç almalarını içermektedir. Konu ile ilgili profesyonel Counter-Strike: Global Offensive (CS:GO) oyuncusu Kory Friesen kendi takımında ve hatta diğer takımlardaki oyuncuların da bu gibi ilaçları kullandıklarını belirtmiştir. Büyük e-spor liglerinden biri olan Esports League (ESL), oyuncuların büyük bir kısmında doping bulunduğunu ve Doping Mücadele Yasasını ihlal edenlerin ağır şekilde cezalandırılacağını belirtmiştir. Bu konu ile ilgili olarak, sponsorluk ve oyuncu sözleşmelerine etik ve ahlaki hükümler eklenerek dopingin caydırılabileceğini de belirtmişlerdir. Fakat bu gibi odaklanmayı arttırıcı ilaçların oyuncuların vücutlarında çok uzun süre kalmamasından dolayı ilaç kullanımı ile ilgili etik ve ahlaki hükümlerin de çok faydası olmayacağı belirtilmektedir. 2016 yılında yapılan testlerde hiçbir oyuncunun doping testinin pozitif çıkmaması da bu ifadeyi destekler niteliktedir.

Bununla birlikte e-sporcuların geleneksel sporcular gibi sıkı bir denetime tabi olmaları gerektiği de belirtilmektedir (Murray, 2010). Bu durum, ilaçların kullanılmamasından veya daha verimli test mekanizmalarına ihtiyaç duyulmasından da kaynaklanabilmektedir. Tüm e-spor sektörünü Dünya Anti-Doping Yasası kapsamı altına almak, e-sporların bu sorunu gidermesine yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Nöro-doping, sporcular, satranç oyuncuları veya e-spor oyuncuları tarafından bilişsel işlevi geliştirdiğine inanılan ve bilişsel performansı arttıran ilaçların veya yöntemlerin kullanılmasıdır. Etik dahilinde genellikle spor dopingine odaklanılmakta ve nöro-doping kavramı göz ardı edilmektedir. Özellikle e-sporcuların performansında zihinsel yeteneklerin çok önemli olduğunu göz önünde bulundurulduğunda, nöro-doping kavramının sporcuya sağladığı büyük bir avantaj bulunabilmektedir (Petersen, 2021).

KAYBETMEK İÇİN YAPILAN HİLELER

Şike

Bahis ve kumar şeklinde tüm sporları rahatsız eden etik sorunlar e-spor da bulunmaktadır (Holden ve diğ., 2017). Doğrudan veya dolaylı olarak bir bahisten kazanç sağlamak için kasıtlı olarak bir maçı kaybetmek olarak tanımlanmaktadır.

Oyunculardan bazıları hızlı bir biçimde maddi gelir elde etmek için etik ve ahlaki değerlerini feda etme yoluna gitmektedirler. Örneğin, 2013 yılında bir Rus oyuncunun, 322 ABD doları değerindeki bir bahsi kazanmak için bir Dota 2 maçını kasten kaybettiği iddia edilmiştir. O olaydan beri, 322 sayısı, e-spor endüstrisindeki şike vakaları için formal olmayan dilde kullanılmaya başlanmıştır. Bir diğer örnek ise; iBUYPOWER ve NetCodeGuides takımları arasında oynanan maçta, iBUYPOWER' ın NetCodeGuides' tan çok daha nitelikli bir takım olmasına rağmen, maç kasten kaybedtiği yönündedir (Holden ve Ehrlich, 2017).

Şike kavramı, kumar ve bahis piyasasıyla doğrudan bağlantılı olduğundan, bu piyasalar tarafından daha da yaygın hale getirilmiştir.

Yapısal Turnuva Manipülasyonu

ESIC' e göre, yapısal turnuva manipülasyonları, sonraki maçların daha zayıf rakiplere karşı olmasını sağlamak için turnuva yapısından yararlanmayı içermektedir. Bu durum, turnuva yapısını ayarlayarak veya değiştirerek oldukça kolay bir şekilde önlenebilmekte ve herhangi bir üst düzey düzenleyici müdahalesi gerektirmemektedir (Carter ve Gibbs, 2013).

Donanımsal Konular

Profesyonel e-spor oyuncuları, performansta beklenmedik kayıplar yaşamamak için genellikle kendilerinin alışık oldukları çevre birimlerini (klavye, fare, mouse pad, kulaklık veya kontrolör) kullanmayı tercih etmektedirler (Taylor, 2012). Fakat bu tür bireysel donanımlar, oyunculara bir avantaj sağlamak için de manipüle edilebilmektedir. Çevre birimleri, makro talimatları içerecek şekilde yani önceden tanımlanmış bir girdi dizisini gerçekleştirmek için programlanabilmektedirler (Srauy ve Palmer-Mehta, 2018). Dış çevre birimlerine mutlak bir yasaklama getirilmesi, etik olarak eşitliği sağlamanın en etkili yöntemi olsa da, böyle bir politika oyuncuların ihtiyaçlarını ve önemli bir gelir kaynağı olan sponsorları göz ardı etmek anlamına gelebilmektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek için bazı şampiyonaların resmi kurallarında oyunculara ve takımlara ait tüm ekipmanların onaylanması için şampiyona öncesinde turnuva yetkilileri tarafından kontrol edilmesine yönelik prosedürler uygulanmaktadır. Bu donanımlar maç başlayana kadar yetkili tarafından gözlem altında tutulmakta ve maçtan önce hakem onayı ile erişime izin verilmektedir. Haksız rekabet avantajı sağladığından şüphelenilen veya onaylanmamış ekipmanların kullanımına izin verilmemektedir. Bununla birlikte bazı

şampiyonalarda da oyuncuların akıllı cihazlar, fitness cihazları veya dijital saat dışında herhangi bir tür bilgi işlem kapasitesine sahip diğer cihazları kullanması yasaklanmaktadır.

Oyun içi hatalardan (bug) ve aksaklıklardan (glitch) faydalanılması

En iyi tasarlanmış yazılımların bile hatalar veya aksaklıklar olarak tanımlanan çeşitli programlama hatalarına sahip olabileceği belirtilmektedir. Bu gibi hatalardan veya aksaklıklardan faydalanarak, istenmeyen avantajlar üretmek bu tür programlama hatalarını kullanmayı içermektedir. Bu tür hataların ve aksaklıkların en belirgin özellikleri, tekrarlanabilir olmalarıdır (Švelch, 2015).

Yayıncıların yazılımın mümkün olan her yönünü test etmesi oldukça zordur. Hatalar ve aksaklıklar güncellemeler yoluyla kaldırılabilse de, yayıncı açısından önemli ölçüde zaman ve çaba gerektirmektedir. Bu nedenle, rekabetçi bir maç sırasında bir hata veya aksaklık ilk kez keşfedilirse, profesyonel oyuncular bunu kendi avantajlarına kullanmak için önemli ölçüde çaba sarf edebilmektedirler (DiSalvo ve diğ., 2009).

Irwin ve Naweed (2020), Counter Strike: Global Offensive (CS:GO) oyununda yapmış oldukları 50 saatlik gözlem sonucunda, oyuncuların oyun içi hatalardan ve aksaklıklardan yararlanma durumlarının mevcut olduğunu tespit etmişlerdir.

Oyun içi hatalardan ve aksaklıklardan faydalanılmasını önlemenin en zorlayıcı yönü niyetin belirlenmesidir. Niyet burada anahtar bir kavramdır, çünkü oyun içi hataların veya aksaklıkların kasıtsız kullanımı nedeniyle oyuncuları cezalandırmanın adil olmadığı düşünülmektedir. Birçok e-spor bütünlüğü politikası, bu sorunu, oyuncular tarafından kasıtlı olarak hata ve aksaklıkların istismar edilmesini yasaklayarak ele almaktadır. Oyuna özel nesnelerin bu tür yasakların istismar edilip edilmediğini ifade etmeleri daha olasıdır. Böylelikle oyuncunun eylemlerinin oyunu yayıncı tarafından amaçlanmayan bir şekilde istismar edip etmediğine ve yayıncının amacını referans çerçevesi olarak kullanıp kullanmadığı ortaya çıkabilmektedir (Czegledy, 2021).

Yayıncının amacının daha ön planda olduğu düşünüldüğünde ise, oyuncular başlangıçta farkında olmadıkları bir hata veya aksaklık kullanımı nedeniyle cezalandırılabilmektedirler. Yöneticilere bu gibi durumlarda oyuncuları cezalandırmak için geniş bir takdir yetkisi vermenin

de haksızlık olarak nitelendirilebileceği belirtilmektedir. Olası bir çözüm, oyuncuların bir maçtan önce ve maç sırasında tespit edilen hatalar ve aksaklıklar konusunda uyarmak olabilmektedir. Bildirim sağlandıktan sonra, bir yöneticinin yalnızca oyuncuların önceden bildirimde bulunmadığı hatalar veya istismarlar için takdir yetkisini kullanması gerekmektedir. Bu tür bir takdir yetkisi, hata veya aksaklığın ne ölçüde tekrarlanabilir olduğu gibi önceden belirlenmiş nesnel faktörler tarafından da yönlendirilebilir.

Sunucu Saldırıları

Dağıtılmış hizmet reddi (DDOS) saldırıları, bir ağ kötü niyetli bir şekilde trafik veya bilgi ile dolup, hedeflenen kullanıcıların ona erişememesi durumunda meydana gelmektedir. DDOS saldırıları, “otoyolu tıkayan ve düzenli trafiğin istenen hedefe ulaşmasını engelleyen bir trafik sıkışıklığı”na benzer olarak tanımlanmıştır. Oyundan bağımsız varlıklar tarafından yayınlanan bütünlük ilkelerinin neredeyse hiçbiri DDOS saldırılarına yönelik değildir. Oyuna özgü bazı kuruluşlar tarafından yayınlanan bütünlük politikaları sunucu saldırılarından bahsetmekle birlikte, kapsamaları genellikle yetersizdir. Bu tür sınırlı kapsamın nedeni, yönetim kurumlarının DDOS saldırılarını daha çok teknolojik bir sorun olarak görmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak, bazı kuruluşlar, oyuncular için bağımsız DDOS önleme kılavuzları yayınlamıştır (Tseng, 2019).

Dil

E-sporda sıklıkla karşılaşılan bir durum da kullanılan dil ile ilgili sorunlardır. Küfür ve argo dilin kullanımının e-sporda oldukça sık olduğunu, erkek sporcuların kadın sporculara göre daha fazla bu duruma maruz kaldıkları belirtilmektedir. Ek olarak, kadın sporculara karşı ayrımcılık, erkek sporculara karşı ise kin ve düşmanlık içeren bir dilin daha fazla kullanıldığı belirtilmektedir (Darvin ve diğ., 2020). Ayrıca kadın e-sporcuların erkek sporculara kıyasla oyun esnasında sözlü cinsel tacize daha fazla uğradıkları da tespit edilmiştir (Ruvalcaba ve diğ., 2018). E-sporda ayrıca ırkçılık, kadın düşmanlığı ve homofobi gibi durumların da olduğu saptanmıştır (Mulkerin, 2016).

Tüm bunlara ek olarak; özellikle kadın e-sporcuların diğer geleneksel sporlarda sıklıkla karşılaştığı gibi hakarete ve dışlanmaya maruz kaldığı, günlük hayatta karşılaşılan toplumsal

cinsiyet normlarının e-spor ortamına yansıtıldığı, ailenin ve çevrenin başarıya ve maddi kazanç durumuna göre bakış açılarının değiştiği saptanmıştır (Alp ve diğ., 2020).

SONUÇ

E-sporda sıklıkla karşılaşılan etik dışı davranışların incelendiği bu çalışmada, e-sporun etik açıdan birçok farklı değişkene maruz kalabileceği belirlenmiştir.

Hile yapma konusunda teknolojik olarak birtakım önlemler alınabilir. Bu önlemler arasında internet veri tabanlı oyun data kayıt sistemi kullanılabilir. Bu sistemin avantajı ise oyun istatistiklerinde veya oyun içi envanterinde (para, kristal, silah, xp, vb...) hile kaynaklı ani bir yükseliş meydana geldiğinde bu ani yükselişi belirli algoritmalar ile tespit ederek hile yapılmadan önceki istatistiklere geri döndürmesidir. Buna ek olarak bazı oyunlarda ise bu yöntem cezalandırma amaçlı da kullanılabilir. Hile yaptığı tespit edilen oyuncunun istatistikleri veya sahip olduğu oyun içi envanterler kademeli olarak azaltılmakta veya sıfırlanmaktadır. Oyuncuların oyunlara saatler, günler, haftalar, aylar, hatta yıllar harcayarak belirli bir istatistiksel konuma veya riske edemeyecekleri envanterlere sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bu yöntemin daha aktif kullanılmasının hile konusunda caydırıcı olabileceği düşünülmektedir.

Hile yapma durumunu engellemek için bir diğer yöntem de ilgili oyunun talep etmiş olduğu hile önleyici yazılımlardır. Bu yazılımlar işletim sisteminde yüklü veya kurulu olmadığı takdirde sistem oyuna giriş yapmaya ve oyunu oynamaya imkan vermemektedir. Bu yazılım sayesinde daha adil bir oyun gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

Şike konusunda ise ciddi seviyede cezalar verilerek caydırıcı olması sağlanabilir. Örnek cezalar olarak; hak mahrumiyeti, para cezası, oyun istatistiği düşürme veya sıfırlama olabilir.

Turnuva yapılarından kaynaklanan etik sorunlar ise turnuva organizatörleri tarafından çözümler üretilerek ortadan kaldırılabilir. Oyuncu seviyelerine özel olarak dizayn edilmiş turnuva ve eşleştirme yöntemleri ile bu sorunlar çözüme kavuşturulabilir.

Donanımsal konularla ilgili etik dışı davranışlarda ise ciddi bir teknik kontrol süreci sonunda ilgili donanımın herhangi bir avantaj sağlamayacağı kanıtlandığı takdirde sporcuların kendi ortopedik yapılarına uygun ekipmanları kullanmasında sakınca olmadığı düşünülmektedir.

E-sporda kullanılan dil konusunda yapılan etik dışı davranışların büyük bir kısmı ayrıca insanlık suçu kapsamına da girdiği için hem oyun yöneticileri tarafından gerekli hak mahrumiyeti,

oyun istatistiği düşürme veya sıfırlama gibi cezaların yanı sıra, bu gibi etik dışı davranışların sergilenmesi durumunda ilgili adli makamların da haberdar edilmesi tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alp, A. F., Çakmak, G., & Sarper Kahveci, M. (2020). " Ne Bilir Kadın Oyun Oynamayı?": Kadın Oyuncuların E-Spor Deneyimleri. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri*, 12(3).
- Carter, M., & Gibbs, M. R. (2013). eSports in EVE Online: Skullduggery, fair play and acceptability in an unbounded competition. *FDG*, 2013(May), 47-54.
- Consalvo, M. (2009). *Cheating: Gaining advantage in videogames*. Mit Press.
- Czegledy, P. K. (2021). ESPORTS INTEGRITY POLICIES. *Gaming Law Review*, 25(4), 161-170.
- Darvin, L., Vooris, R., & Mahoney, T. (2020). The playing experiences of esport participants: an analysis of treatment discrimination and hostility in esport environments. *Journal of Athlete Development and Experience*, 2(1), 36-50.
- DiSalvo, B. J., Guzdial, M., Mcklin, T., Meadows, C., Perry, K., Steward, C., & Bruckman, A. S. (2009, September). Glitch Game Testers: African American Men Breaking Open the Console. In *Digra conference*.
- Esmer, Y., & Dayi, F. (2014). A new paradigm in management: Ethical leadership. In *Proceedings of International Academic Conferences* (No. 0701434). International Institute of Social and Economic Sciences.
- Han, M. L., Park, J. K., & Kim, H. K. (2015). Online game bot detection in fps game. In *Proceedings of the 18th Asia Pacific Symposium on Intelligent and Evolutionary Systems-Volume 2* (pp. 479-491). Springer, Cham.
- Holden, J. T., & Ehrlich, S. C. (2017). Esports, skins betting, and wire fraud vulnerability. *Gaming Law Review*, 21(8), 566-574.
- Holden, J. T., Rodenberg, R. M., & Kaburakis, A. (2017). Esports corruption: Gambling, doping, and global governance. *Md. J. Int'l L.*, 32, 236.
- Irwin, S. V., & Naweed, A. (2020). BM'ing, throwing, bug exploiting, and other forms of (un) sportsmanlike behavior in CS: GO Esports. *Games and Culture*, 15(4), 411-433.
- Karagün, E. (2021). İlkokul ve Ortaokulda Farklı Branşlarda Çalışan Öğretmenlerin "Beden Eğitimi" ve "Spor" Kavramlarına İlişkin Metaforları. *EĞİTİM VE BİLİM*, 46(208).
- Karhulahti, V. M. (2017). Reconsidering esport: Economics and executive ownership. *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, 74(1), 43-53.
- Marchand, A., & Hennig-Thurau, T. (2013). Value creation in the video game industry: Industry economics, consumer benefits, and research opportunities. *Journal of interactive marketing*, 27(3), 141-157.
- Mulkerin, T. (2016). eSports has a racism problem. *Business Insider*.
- Murray, T. H. (2010). Making sense of fairness in sports. *Hastings Center Report*, 40(2), 13-15.
- Petersen, T. S. (2021). Sport, Neuro-Doping and Ethics. *Neuroethics*, 1-4.

- Rosenthal, R. (2020). A Tough Pill to Swallow: Making the Case for Why eSports Leagues Must Adopt Strict Banned Substance Policies to Prevent Disability Discrimination. *Virginia Sports & Entertainment Law Journal*, Forthcoming.
- Ruvalcaba, O., Shulze, J., Kim, A., Berzenski, S. R., & Otten, M. P. (2018). Women's experiences in esports: Gendered differences in peer and spectator feedback during competitive video game play. *Journal of Sport and Social Issues*, 42(4), 295-311.
- Srauy, S., & Palmer-Mehta, V. (2018). Tools of the Game: The Gendered Discourses of Peripheral Advertising. In *Masculinities in Play* (pp. 185-207). Palgrave Macmillan, Cham.
- Švelch, J. (2015). Negotiating a Glitch: Identifying and Using Glitches in Video Games with Microtransactions. In *New Perspectives in Game Studies: Proceedings of the Central and Eastern European Game Studies Conference Brno 2014* (pp. 55-70). Masarykova univerzita.
- Taylor, T. L. (2012). *Raising the stakes: E-sports and the professionalization of computer gaming*. Mit Press.
- Tseng, Y. S. (2019). The Principles of Esports Engagement: A Universal Code of Conduct?. *J. Intell. Prop. L.*, 27, 209.
- van Hilvoorde, I. (2016). Sport and play in a digital world. *Sport, Ethics and Philosophy*, 10(1), 1-4.
- Yun, S. M. (2019). A Comparative Overview of Esports against Traditional Sports Focused in the Legal Realm of Monetary Exploitation, Cheating, and Gambling. *Cardozo Arts & Ent. LJ*, 37, 513.

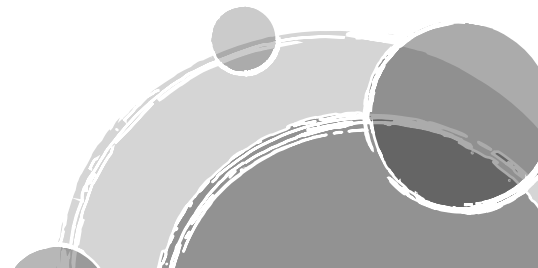

ETİK DEĞERLER ÇERÇEVESİNDE FUTBOLDA PAZARLAMA VE SPONSORLUK

Gökhan ÇAKMAK

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, cakmakgokhan23@gmail.com

 0000-0003-2307-8444

BÖLÜM 4

ETİK DEĞERLER ÇERÇEVESİNDE FUTBOLDA PAZARLAMA VE SPONSORLUK

Gökhan ÇAKMAK

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, cakmakgokhan23@gmail.com

 0000-0003-2307-8444

Futbolda Pazarlama

Pazarlama, günlük yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Evde, yolda, arabada, radyoda, televizyonda, bilgisayarda, cep telefonunda, restoranda, kafede pazarlama faaliyetleriyle karşılaşma ihtimalimiz son derece yüksektir.

Pazarlama kavramı kısaca, *“bireyde ihtiyaç, istek, arzu ve beklenti yaratmak”* (İslamoğlu ve Altunışık, 2013) şeklinde tanımlanabilir. Başka bir tanıma göre pazarlama *“tüketicilerin istek, ihtiyaç ve arzularını belirleyip onları tatmin eden bir süreçtir”* (Argan, 2016a). Amerikan Pazarlama Birliği (AMA) tarafından yapılan ve küresel çapta kabul gören tanımına göre ise pazarlama *“Kişilerin ve örgütlerin amaçlarına uygun biçimde değişimi sağlamak üzere, malların, hizmetlerin ve düşüncelerin yaratılmasını, fiyatlandırılmasını, dağıtılmasını ve tutundurma faaliyetlerini planlama ve uygulama sürecidir”* (Akt. Cemalcılar, 1996).

Kotler ve Armstrong (2011), pazarlamayı *“Örgütlerin ve bireylerin amaçlarına ulaşabilmek için hedef pazardaki istek ve ihtiyaçlarını gidermeye, değişimleri sağlamaya yönelik sosyal ve yönetim süreci”* olarak tanımlamaktadır. Pazarlama, uygulama alanı olarak yalnızca geleneksel anlamdaki fiziksel mallara yönelik olmayıp, hizmetler, fikirler, kişiler, örgütler vb. unsurları da hedefine almakta, dolayısıyla spor ve sporla ilgili faaliyetler de yapısı gereği pazarlama biliminin kapsamına girmektedir (Orçun ve Demirtaş, 2015).

Spor pazarlaması, hızla endüstriyelleşen spor dünyasında hızlı bir gelişim göstermektedir. Spor pazarlaması ile ilgilenen işletme sayısının yanı sıra spor pazarlamasından elde edilen kârların

artması, bu alana aktarılan para hacmindeki artış, spor ile ilgili olmayan firmaların sporu bir pazarlama aracı olarak kullanmaları gibi nedenler spor pazarlamasını son yıllarda önemli bir hale getirmiştir (Argan, 2016b). Spor pazarlaması, spor tüketicilerinin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmet değişimi sürecindeki tüm faaliyetleri içerir (Ekmekçi ve Ekmekçi, 2010). Spor pazarlaması ile ilgili bu tanımdan yola çıkarsak futbol pazarlamasını “futbol tüketicilerinin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmetlerin değişim süreci” şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Futbol pazarlamasını kabaca iki bölüme ayırdığımızda bir tarafta “futbol seyrinin pazarlanması” diğer tarafta ise “futbolla ilgili diğer ürünlerin pazarlanması” yer alacaktır. Futbol seyrinin pazarlanması seyircilerin stadyum katılımıyla ve televizyon yayıncılığı ile ilişkilidir. Futbol eş zamanlı üretilen ve tüketilen bir olgudur. Futbol stadyumlarda üretilir ve üretildiği anda seyirciler tarafından ya stadyumda ya da televizyon, bilgisayar, telefon vb. araçlar karşısında tüketilir. Televizyon gelirleri genellikle önceden yapılan anlaşmalarla garanti altına alındığı için kulüpler daha çok stadyum katılımını arttırmaya yönelik pazarlama çalışmaları yaparlar.

Futbolla ilgili diğer ürünlerin pazarlanmasını ise kulübe ait lisanslı ürünlerin pazarlanması şeklinde düşünebiliriz. Futbolla ilgili diğer ürünlerin pazarlanması, başka bir ifade ile futbol sayesinde pazarlama olarak ifade edilebilir. Burada hem kulübün ürettiği ürünlerin varlığından hem de futbolla ilgili olmayan firmaların futbolu izleyenlere daha doğrusu tüketenlere yönelik olarak ürettiği ürünlerin varlığından söz etmek mümkündür. Kulübün kendi taraftarlarına yönelik olarak ürettiği ürünler üzerinde kulüp logosu bulunduğu için genellikle benzer kalitedeki diğer ürünlerden daha pahalıya satılmaktadır. Hatta bu ürünlerin pek çoğu her sezon değişmekte ve taraftarın beğenisine sunulmaktadır. Özellikle takımın giydiği formaların her sezon değişmesi yapısal bir yenilik arayışından kaynaklı değildir. Formaların tasarımları değişmekte fakat takıma ait logo ve renkler sabit kalmaktadır. Böylece takıma ait en güncel ürünü kullanmak isteyen taraftarların her sezon için yeniden forma satın almaları gerekmektedir. Taraftarlar kendilerini takımlarıyla özdeşleştirmek adına bu tarz satın alma davranışları sergilemeye yatkındırlar. Bütün bu unsurlar da birer pazarlama stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pazarlamanın amacı, ihtiyaçları karşılanmış tüketiciler yaratmak ve bu tüketicileri uzun süreler boyunca elde tutmaktır (İslamoğlu ve Altunışık, 2013). Bunun için işletmeler başlangıçta

düşük kârlılık ile müşteri yaratma yolunu seçerken uzun dönemde tatmin olmuş müşteriye yapılan hizmetler ile düşük maliyet, yüksek kârlılık yolunu seçmektedir (Odabaşı, 2006). Ayrıca müşteri ile uzun süreli bir ilişki kurulabilmesi için müşteri memnuniyetinin de artırılması gerekmektedir (Eskiler ve Altunışık, 2015). Futbolda bu durum biraz daha farklı işlemektedir. Takımlar tarafından piyasaya sunulan ürünler en başından itibaren yüksek kârlılık beklentisiyle piyasaya sunulmaktadır. Çünkü takımın taraftarları aynı zamanda takımın ürünlerini satın alacak potansiyel tüketiciler, hatta müşteriler olarak görülmektedir. Halbuki bir takım için taraftarlarına atfedilen değer bu bakış açısıyla sınırlı kalmamalıdır.

Futbolda Sponsorluk

Sponsorluk, *“spor, eğlence, kâr amacı gütmeyen olaylar veya organizasyonlar gibi bir mala ödenen nakdi ve/veya aynı ücret ve bunun karşılığında mal ile ilişkilendirilmiş ticari potansiyelin işletilebilirliğine ulaşılan bir faaliyettir”* (Kelvey ve Grady, 2008). Başka bir tanıma göre ise sponsorluk, *“firmaların tutundurma stratejileri dahilinde doğrudan kişiye, duruma veya bir otoriteye, giderleri ve ihtiyaçları konusunda yaptığı desteklemeler bütünü”* şeklinde ifade edilmiştir (Alay, İmamoğlu ve Koçak, 2008). Spor, toplumlar üzerindeki etkilerini her geçen gün arttıran toplumsal bir olgudur (Dilbaz ve Karagün, 2014). Bu artan etkinin nedenini Soyer ve Can (2010) sporun tüm sosyal kesimlere hitap edebilmesi ve hemen hemen bütün dünyada anlaşılan, aynı dili konuşan bir sponsorluk alanı olmasına bağlamıştır. Genelde spor özelde ise futbol, sponsorlukla ilgili en popüler sektörlerdendir.

Sponsorluk, içerisinde aşağıdaki unsurları barındırmaktadır (Argan, 2004):

- Sponsorluk, sponsorluk yapılan ve sponsorluk yapan şeklinde en az iki tarafın karşılıklı varlığı ile gerçekleşir.
- Sponsorluk, iki yönlü yani karşılıklı yarara dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle kazan-kazan denilebilir.
- Sponsorluk aynı, nakdi, insan ve hizmet yardımı şeklinde gerçekleşebilmektedir.
- Sponsorluk bir iletişim aracıdır.
- Hem sponsor hem de olay, takım veya organizasyon yöneticisi sponsorluğun kendileri için en iyiyi içerdiğine inanır.
- Sponsorluk firma, pazarlama ve tutundurma amaçlarına ulaşmak için yapılır.

Sponsorluğun imaj transferi / imaj güçlendirmesi, imajı sürdürmesi, marka farkındalığını arttırması, sosyal sorumluluk, marka farkındalığını sürdürmesi, yeni hedef kitleye ulaşılması, kurumsal kimlik ve çalışanlara motive etmek gibi amaçları vardır (Roy ve Cornwell, 2004). Olumlu kamuoyu oluşturma, kurumun bilinirliğini arttırma, müşteriye motive etme gibi çeşitli amaçları olan sponsorluk, hayır işi değildir çünkü beklenti barındırmaktadır (Tanyeri, 2013).

Futbol kulüplerine sponsor olanlar genellikle büyük işletmelerdir. İşletme, *“mal, hizmet ve fikir üreterek, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayıp belli bir sosyal sorumluluk doğrultusunda, uzun dönemde olabildiğince çok kâr sağlamayı amaçlayan kuruluş”* (Erdoğan, 2013) şeklinde tanımlanmıştır. İşletmelerin temel amacının daha çok kâr sağlamak olduğu düşünüldüğünde sponsorluk faaliyetlerine yönelmeleri anlaşılabilir olmaktadır. Bir işletme bir futbol kulübüne sponsor olduğunda beklentisi, o takımın taraftarlarına kendi ürünlerini tanıtmak ve sempati duygusu kazanarak kendi ürünlerinin daha fazla tüketilmesini sağlamak olacaktır.

Sponsorluk, markalara çeşitli olayları ve etkinlikleri finanse ederek hedef pazarlarla bir araya gelme imkânı sunmaktayken spor sponsorluğu ise spor ve spor etkinlikleriyle bağlantılı sponsorluk faaliyetlerini içermektedir (Baş, 2008). Spor tüketimi yapan bireyleri etkileyebilmek ve onları kendi ürünlerine çekebilmek için markalar kulüplere, bireylere, liglere sponsorluk yapmaktadır (Erdal ve Güler, 2020). Temelde spor sponsorluğunu *“bireysel sporcuların sponsorluğu”*, *“spor takımlarının sponsorluğu”* ve *“spor organizasyonlarının sponsorluğu”* olarak üç alt başlıkta ele almak mümkündür. Yani bir marka bir ya da daha fazla futbol kulübüne, bu futbol kulüplerinin mücadele ettiği lige, bu futbol kulüplerinde oynayan futbolculara da sponsor olabilmektedir.

Sayısız uyarana maruz kalan tüketicinin belirli bir markayı satın alma ya da almama yönündeki eyleminin, onun bu markaya verdiği anlam ve yorumla ilişkili olduğu söylenebilir (Erdal ve Güler, 2020). Bu noktada sponsorluk faaliyetleri firmalar adına önem kazanmaktadır. Büyük takımlara veya yıldız futbolculara sponsorluk yapan firmalar tüketicilerin gözünde pozitif imaj kazanmakta ve ürünlerinin tüketiciler tarafından satın alınması ihtimalini arttırmaktadır.

Futbol dünyasında birçok yıldız futbolcunun bireysel sponsoru bulunmaktadır. Bu sponsorların kendi markalarını tanıtmaları için futbolculara ödediği ücretler hiç de az değildir. Örneğin bir futbolcu kulübünden senede 10 milyon Euro kazanıyorsa 5 milyon Euro da

sponsorundan kazanabilmektedir (Karaman, 2015). Bakıldığında futbolcuların kulübünden kazandığı paranın yarısı kadar bir miktarı sponsordan kazanabildiği görülebilir. Paranın hemen her şeyi satın alabildiği günümüz dünyasında futbolcuların hangi ürünü tanıttığının ise bir önemi yoktur.

Pazarlama ve Sporda Etik

Etik kavramı günümüzde sıklıkla duyulan, tartışılan ve araştırılan bir alandır ve küreselleşmenin de etkisiyle dünyada etik kavramı her alanda hızla yayılmakta, bu konuya duyulan ilgi her geçen gün artmaktadır (Duğan, 2016). Etik, pratik felsefenin insanların ahlaki eylemlerini konu alan ve bir eylemi ahlaki açıdan iyi bir eylem yapan niteliksel durumla ilgilenen bir alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Uzun, 2007).

Etik *“insan davranışlarının ahlaki bakımdan doğru olup olmadığını, iyi olup olmadığını araştıran, inceleyen ve toplumdan topluma farklılık göstermeyen, başka bir ifade ile dünyanın her yerinde geçerliliğe sahip ilkeleri olan evrensel bir disiplin”* (Esmer, 2020) olarak tanımlanmıştır. Etik, bireylerin farklı ahlak anlayışları içinden en doğru, en iyi ve en kabul edilebilir olanın hangisi olduğunu değerlendirir. Pazarlama açısından etik, pazarlama kararları ve etkinlikleri ile ilgili ahlaki değerler, standartlar, davranış biçimleri ve kurallarının incelenmesidir (Tekin, 2017).

Pazarlama etiği üç farklı değerlendirmeyi esas alır (Tevrüz, 2007):

- **Tüketici Özellikleri:** Pazarlama kavramına göre tüketicilerin hedef kitleleri ayrılması gerekir ancak bu durum düşük eğitimliler veya çocuklar gibi kolayca etkilenebilir ve yönlendirilebilir gruplar için etik sorunları da beraberinde getirir.
- **Ürün ve Hizmet Özellikleri:** Ürünün veya hizmetin faydaları ve zararları hakkında yeterli bilgilendirme olmayışı, taklit ürünler gibi konular etik açıdan dikkate alınması gereken konulardır.
- **Pazarlama Stratejileri:** İşletmelerin müşterileri korkutması, yanlış bilgilendirmesi, bilgi saklaması gibi konular ise pazarlama stratejilerinden kaynaklanabilecek etik sorunlar olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Spor etiği ise *“spor paydaşlarının görev ve sorumluluklarını ifa ederken adalet, eşitlik, tarafsızlık, doğruluk, dürüstlük, profesyonellik, sorumluluk, saygı, güvenilirlik, önemseme, vatandaşlık gibi etik*

değerlere bağlı kalarak spor erdemine, fair-play anlayışı ve olimpizm düşüncesine, kısaca sporun gerçek amacına ve ruhuna uygun davranışlar sergilemeleri” (Esmer, 2020) şeklinde tanımlanmıştır. Amaçları ister sportif başarı ister daha fazla ürün satmak isterse bir branşa ilgiyi arttırmak olsun spor kulüplerinden tüm bu amaçları gerçekleştirirken temel etik değerler çerçevesinde hareket etmesi beklenmektedir.

Etik Değerler Çerçevesinde Futbolda Pazarlama ve Sponsorluk

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ve nüfus artışının getirdiği rekabetle birlikte çalışma saatlerinde ve sosyal yaşam biçimlerinde değişimler yaşanmıştır (Uzuner ve Karagün, 2014). Sanayi toplumunun başlangıcı olan İngiltere aynı zamanda futbolun da güncel haliyle ortaya çıktığı yerdir. İnsanların iş hayatı dışında farklı aktivitelere zaman ayırabilir hale gelmesiyle futbolun popüleritesi de artmaya başlamıştır.

Bir ürünün ne kadar çok izleyicisi, dinleyicisi, okuyucusu, katılımcısı olursa o ürünün ticarileşmesi o kadar mümkün olur (Altunbaş, 2007). Futbolda pazarlama ve sponsorluk faaliyetlerinin bu denli yoğun olmasının temel nedeni futbolun televizyonla kurduğu ilişkidir. 1970’li yıllardan itibaren futbolun televizyonla kurduğu bağın bir sonucu olarak endüstriyelleşmesi ve gittikçe ticari bir faaliyet haline gelmesiyle birlikte ticari işletmeler futbola ilgi göstermeye başlamıştır. Dünyada en çok seyredilen spor dalları arasında olan futbol televizyonla kurduğu ilişki neticesinde birçok insanı etkileyebilme gücüne de sahip olmuştur. Futbol karşılaşmaları televizyonlarda en çok gösterilen spor olaylarından. Televizyon kanallarında sadece futbol üzerine çok sayıda program yayınlanmaktadır. Bütün bunları bir arada düşündüğümüzde futboldan etkilenmemek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Dolayısıyla pazarlama ve sponsorluk faaliyetleri de futbol üzerinde yoğunlaşmıştır.

Müşteri, *“bir işletmeden sürekli hizmet alan ya da devamlı aynı markayı satın alan tüketicidir”* (İslamoğlu ve Altunışık, 2013). İşletmeler için tek amaç müşteri yaratmaktır (Drucker, 1954). Günümüzde futbol kulüpleri resmîyette futbol faaliyetinde bulunmak amacıyla kurulan tescilli dernek (Devecioğlu, Çoban ve Karakaya, 2011) olmalarına rağmen bünyesinde bulundurdukları şirketler aracılığıyla ekonomik fayda sağlamaya çalışan işletmelerdir. Drucker tarafından işletmeler için belirtilen durum aslında günümüz futbol kulüpleri için de geçerlidir. Günümüz endüstriyel futbol dünyasında ticari işletme mantığıyla yönetilen futbol kulüpleri için yalnızca var

olan müşterileri elde tutmak değil aynı zamanda yeni müşteriler yaratmak da ekonomik gelir elde etmek açısından elbette önemlidir.

İşletmelerin varlık sebeplerinin müşterileri olduğunu düşünecek olursak, stratejik boyutta yapılacak her türlü planlama ve bu planlamaların öncesinde yer alacak analizlerde müşterilerin mutlaka dikkate alınması gerektiğini söylemek gerekir (Özmen, 2012). Futbolda müşteri yaratmak için kulüplerin fazla çaba sarf etmelerine gerek yoktur. Bir takımın taraftarları o takımın gönüllü, devamlılığı olan tüketicileri yani aslında müşterileridir. Çünkü taraftarların kulübe bağlılık düzeyleri yüksektir. Kulübünün renklerine, armasına, formasına olduğu kadar kulüp tarafından satılan ürünlere de bağlılık duyarlar. Futbol kulüplerinin sürekli taraftarlarından destek istemeleri ve bunu her beyanlarında dile getirmeleri de bu durumun en belirgin örneğidir. Kulüp başkanları taraftarlara takımın zor durumda olduğuna yönelik çağrı yapıp üzerine bir de kampanya başlattığında aslında taraftarların takıma katkı sağlama düşüncesiyle belki ihtiyaçlarından daha fazla satın alma davranışı sergilemelerini beklemektedir.

Bu noktada pazarlama biliminin önde gelen isimlerinden olan Kotler tarafından pazarlamacılar hakkında belirtilen durumu hatırlatmak yerinde olacaktır. Kotler (2003), pazarlamacıların işini tek bir eyleme indirmiş ve bu eylemi de “talep oluşturma” olarak belirtmiştir. Yani bu bakış açısına göre pazarlamacı tüketicide bir ürüne karşı istek gelişmesine sebep olabilmişse, o pazarlamacı başarılı olmuştur. Peki aslında bir tüketicinin ihtiyacı olmayan herhangi bir ürüne karşı istek geliştirmesini sağlamak ne derece etikdir?

İşletmelerin yaptığı her şeyde önce müşteri olgusunu göz önünde bulundurması ve alınacak kararlarda bu hususu göz ardı etmemesi gerekmektedir. Ancak futbolda bu durum biraz farklıdır. Futbolun tüketicilerinin taraftarlar olduğu ve taraftarların da takımlarına bağlılık düzeylerinin yüksek olduğu düşünüldüğünde yöneticiler tarafından alınacak kararlarda müşterilerin yani taraftarların genellikle göz ardı edildiği görülmektedir. Son dönemlerde hayatımıza giren ve dijital para birimleri olan tokenlerle bu durum biraz değişmiştir. Ancak burada kulübün taraftarları karar verme sürecine dahil etmesi yine parasal bir ilişki üzerinden olmaktadır. Örneğin Galatasaray kulübü kendi tokenlerine sahip olan taraftarlar arasında düzenlediği anketle kalecisi Muslera’nın bir sonraki maçta giyeceği eldivene taraftarlarının karar

vermesini sağlamıştır (Galatasaray.org, 2021). Benzeri uygulamaların ileride yaygınlaşması beklenmektedir.

İngiltere gibi endüstriyel futbolun gereklerini tam olarak yerine getiren ülkelerde taraftarlara daha çok önem verilirken Türkiye gibi endüstriyel futbola tam olarak adapte olamamış ülkelerde taraftarlara “verilmeyen” önem çok daha belirgindir. Örneğin İngiltere’de taraftarların stadyumdan evlerine mutlu dönmeleri için ulaşım, yeme-içme, seyir konforu gibi her türlü detay düşünülmesine karşın Türkiye’de bu detayların genellikle göz ardı edildiği görülmektedir. Özellikle büyük takımların maçlarını oynadıkları stadyumlar modern yapılarıyla güzel görünmelerine karşın sundukları hizmet kalitesi açısından Avrupa’daki emsallerinin gerisinde kalmaktadır.

Bir işletmenin müşterilerini tanıması ancak onların kimler olduğunu, hangi özellikleri taşıdıkları, neler satın aldıkları, ne miktarda satın aldıkları, bu ürünleri nasıl seçtikleri, neden o ürünleri tercih ettikleri gibi soruların cevabını bilmesiyle mümkün olabilir (Özmen, 2012). Bu bilgilerin elde edilebilmesi için ciddi bir veri havuzuna ihtiyaç vardır. Bu veri havuzunun yaratılabilmesi için ise işletmelerin tüketicileri adeta gözetim altında tutması gerekir. Futbol dünyasında taraftarlar, çeşitli uygulamalarla veri havuzunun içine çekilmektedir. Veri havuzuna dahil olmak istemeyenler ise bir şekilde futbol alanlarından uzaklaştırılmaktadır.

Günümüz futbol dünyasında maç biletlerinin bile elektronik ortamda alındığını düşündüğümüzde eşit insanlar arasında bir dijital eşitsizlik yaratılmaktadır. Dijital eşitsizlik, internet ve bilgisayar kullanımından elde edilen faydalara eşit erişimle ilgilidir (Alp, 2021). Bilgisayarı olan ve internet kullanabilen her birey maç bileti satın alamamaktadır. Yani bu kaynaklara erişim tek başına satın alma faaliyetini gerçekleştirmek için yeterli değildir. Özellikle Türkiye’de 2014’ten beri uygulamada olan elektronik bilet uygulaması nedeniyle Süper Lig veya 1.Lig’te oynanan bir futbol karşılaşmasına bilet almak isterseniz yalnızca internete erişebiliyor olmanız bilet almanız için yeterli olmayacaktır. Maç bileti satın alıp kulübünüz için müşteri olmadan önce elektronik bileti satın alacağınız firmanın sistemine kaydolup, elektronik kart için para ödemeniz daha sonrasında ise firmanın sistemi üzerinden maç bileti almanız gerekmektedir (Çakmak ve Çiftçi, 2021). Yani özetle hem kulübünüzün hem de elektronik bilet alacağınız

firmanın müşterisi olmadan Süper Lig ve 1. Lig karşılaşmaları için bilet alabilmeniz mümkün değildir.

Bu noktada gözetimin varlığı başlı başına etik açıdan tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketicinin bütün davranışlarının kayıt edildiği, onlara doğru yerde doğru ürünü sunmak üzerine kurgulanan bir sistemde tüketicinin kendi kendine bir ürünü satın almaya karar verme ihtimali de azaltılmaktadır. Pazarlama faaliyetleri ile tüketicilerde ihtiyaçlar yaratılmakta ve bu süreç genellikle tüketicinin satın alma davranışı ile sonuçlanmaktadır. Böylelikle tüketiciler ihtiyaçlarının giderildiğine inandırılmaktadır. Halbuki temelde zaten tüketicinin o ürüne ihtiyacı yoktur. Maruz kaldığı pazarlama faaliyetlerinin etkisiyle tüketime yönelmiştir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de büyüyen futbol endüstrisi, her geçen gün futbol kulüplerinin finansal yapılarını bozmakta ve onları darboğaza sürüklemektedir. Kulüplerin içinde bulundukları bu darboğazdan kurtulabilmeleri için ise hem kulüp gelirlerinin arttırılması hem de profesyonel bir yönetim anlayışına sahip olmak hayati derecede önem arz etmektedir (Orçun ve Demirtaş, 2015). Kulüp gelirlerini arttırmak için takımlar çeşitli stratejilere başvurmaktadır.

Bakıldığında futbolun içerisinde yer alan hemen her kurum ve takımın gelirlerini arttırmak için hem stadyum katılımını arttırmaya yönelik hem de ürettikleri ürünler üzerinden pazarlama ve sponsorluk faaliyetlerine önem verdiği görülebilir. Futbolun en üst düzey kuruluşları olan FIFA ve UEFA bile pazarlama ve sponsorluk faaliyetleri ile gelirlerini arttırmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu kuruluşlara ve bu kuruluşlar tarafından düzenlenen turnuvalara büyük şirketler sponsorluk yapmaktadır. Sponsorluk faaliyeti yapan şirketin beklentisi kendi ürünlerinin satışını, dolayısıyla gelirlerini arttırmaktır. Burada hem sponsor firmaların hem de futbolun içerisindeki kurum ve kuruluşların ürettiği ürünleri tüketenler ise futbolu seyredenlerin ta kendisidir.

Bir futbol takımına, bir futbol olayına veya ünlü bir futbolcuya sponsor olan firmanın sponsorluk aracılığıyla medyada görünme oranında bir artış olacak ve bu sayede firma vermek istediği mesaj için bir fırsat bulacaktır. Bu süreç Argan (2016b) tarafından “*kimlik yaratmak*” olarak tanımlanmıştır. Burada anlatılmak istenen asıl konu firmanın kendisini bir futbol takımı, bir futbol olayı veya bir futbolcu ile ilişkilendirmesi ve bu futbol takımı / futbol olayı / futbolcu üzerinden tüketicilere pozitif yönlü ve güçlü mesajlar göndererek firma kimliği yaratabilmesidir. Firmanızın

yer aldığı sektörün ya da tanıtacağınız ürünün futbolla ya da futbol ürünleriyle ilişkili olmasına gerek yoktur. Tanıtmak istediğiniz ürün ister bir şampuan ister bir gazlı içecek isterse cips olsun yeterli miktarda paranız varsa sponsorluk ya da reklam anlaşmaları ile markanızı veya ürününüzü istediğiniz şekilde tanıtabilirsiniz.

Öte yandan pazarlama ve sponsorluk faaliyetlerinde reklam da ön plana çıkmaktadır. Günümüz dünyasında futbol reklamlarında artık futbolcular, teknik ekip çalışanları da sık sık görülmektedir (Mutlu ve Şahin, 2014). Bu durum taraftarları daha çok takımlarına bağlayarak takımlarının ürün ve hizmetlerini satın almaya yönelik bir davranış sergilemelerine aracılık etmektedir. Özellikle genç neslin futboldan uzaklaştığı ve e-spor gibi yeni alanlara ilgi göstermeye başladığı gözlenmektedir. Günümüzde e-spor oyunlarının popüler bir boş zaman aktivitesi haline geldiğini söylemek mümkündür (Alp, Çakmak ve Sarper Kahveci, 2020). Bu durumun farkında olan futbol kulüpleri taraftar kaybetmemek ve yeni taraftarlar kazanabilmek için e-spor alanına da yönelmişlerdir. Örneğin Dünyanın çeşitli yerlerindeki büyük futbol kulüplerinin e-spor takımları bulunmaktadır. Türkiye'deki büyük futbol kulüpleri de e-spor alanında takımlar oluşturmuşlardır.

Ayrıca özellikle futbol takımlarının giydikleri formalar adeta birer reklam panosuna dönüşmüş durumdadır. Formaların hemen her yerine sponsor firmaların logoları veya isimleri konulabilmektedir. Formalara sponsor olan firmalar temelde görünürlüklerini arttırmaya çalışmaktadır. Bu firmaların asıl amacı sponsor oldukları takım taraftarlarına yani potansiyel müşterilerine ulaşabilmektedir. Geline süreç futbol taraftarı tanımını bile değiştirmiştir. Artık taraftar, kulübünün markalı ürünlerini satın alıp, hayatının her alanında bu ürünleri kullanabilen ve takımın devamlı müşterisi konumunda olan bireylerdir (Talimciler, 2008). Bütün bunlar hedef kitle olan taraftarları adeta bir reklam bombardımanına maruz bırakmaktadır.

Geline noktada futbolda pazarlama ve sponsorluk faaliyetleri futbol dünyasında yer alan kulüplere, kurumlara ve kuruluşlara ciddi miktarda gelir yaratmaktadır. Bu gelirlere ilişkin Authier'in futbol sahalarıyla ilgili sözlerini hatırlatmak yerinde olacaktır: *“Bugün yeşil sahaların çimleri kaldırılrsa, altından yeşil banknotlar çıkar, başka bir şey değil”* (Authier, 2002).

KAYNAKÇA

- Alay, S., İmamoğlu, A. F. ve Koçak, S. (2008). Takım Sponsorluğuna Tüketicilerin Verdiği Cevabı Belirleyen Etmenler ve Sponsorluğun Tüketicilere Olan Etkileri: Futbol-Efes ve Basketbol-Garanti Bankası Sponsorluğu Örnekleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13, 13-30.
- Alp, A. F. (2021). Uzaktan Eğitim Sürecinde Beden Eğitimi ve Spor, Dijital Uçurum ve Dijital Eşitsizlik. Karagün, E. ve Yılmaz, O. (ed.) *İçinde Spor Bilimlerinde Güncel Konular ve Araştırmalar-4*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Alp, A. F., Çakmak, G. ve Sarper Kahveci, M. (2020). "Ne Bilir Kadın Oyun Oynamayı?": Kadın Oyuncuların E-spor Deneyimleri. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi*, 12 (3). 322-329.
- Altunbaş, H. (2007). Sporun Pazarlaması ve Pazarlama İletişimde Spor. *Selçuk İletişim*, 5 (1), 93-101.
- Argan, M. (2004). Spor Sponsorluğu Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Argan, M. (2016a). Boş Zaman ve Rekreasyon Pazarlaması. Karaküçük, S. (ed.). *İçinde Rekreasyon Bilimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Argan, M. (2016b). Spor Pazarlaması. Basım, H. N. ve Argan, M. (ed.). *İçinde Spor Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Authier, C. (2002). Futbol A. Ş. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Baş, M. (2008). Spor Sponsorluğu ve Spor Federasyonlarının Sponsorluğa Bakışı Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 111-124.
- Cemalcılar, İ. (1996). Pazarlama (Kavramlar-Kararlar). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Çakmak, G. ve Çiftçi, S. (2021). Football Fans' Views on Passolig E-Ticket System and the Decrease in Stadium Attendance: The Case of the Turkish Super League. *Physical Culture and Sport Studies and Research*, 92, 9-18.
- Devecioğlu, S., Çoban, B. ve Karakaya, Y. E. (2011). Spor Kulüplerinin Yönetim Modellerinin Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 51-68.
- Dilbaz, E. ve Karagün, E. (2014). Müsabakalarda Seyirci Olmayı Etkileyen Faktörler ile Takımla Özdeşleşme Düzeyi: Kocaeli Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Sport Sciences*, 9 (2), 22-31.
- Drucker, P. F. (1954). *The Practice of Management*. New York: Harper and Row.
- Duğan, Ö. (2016). Spor Yönetiminde Etik. Basım, H. N. ve Argan, M. (ed.). *İçinde Spor Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ekmekçi, R. ve Ekmekçi, Y. A. (2010). Spor Pazarlaması. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 1 (1), 23-29.
- Erdal, C. ve Güler, S. (2020). Kurumsal Markaların Futbol Kulüpleri İsim Sponsorluğunun Taraftarlar Üzerindeki Etkileri. *Intermedia*, 7 (13). 527-546.
- Erdoğan, B. Z. (2013). Pazarlamanın Konusu, Kapsamı, Gelişimi ve Değer Kavramı. Erdoğan, B.Z. ve Eroğlu, E. (ed.) *İçinde Pazarlama Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eskiler, E. ve Altunışık, R. (2015). Algılanan Değer ve Müşteri Memnuniyetinin Satın Alma Eğilimleri Üzerine Etkisi. III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, 5-7 Kasım, Eskişehir, ss. 483-493.
- Esmer, Y. (2020). Spor Yönetimi ve Etik. Gök, İ. Y. ve Dayı, F. (ed.). *İçinde Sporda Finansal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

- Galatasaray.org (2021). Galatasaray Fan Token Taraftarlarımızla Büyüyor. Erişim: <https://www.galatasaray.org/haber/kulup/galatasaray-fan-token-taraftarimizla-buyuyor/48748>
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2013). Tüketici Davranışları. 4.Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Karaman, T. (2015). Altı Üstü Futbol. 2. Baskı. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Kelvey, S. ve Grady, J. (2008). Sponsorship Program Protection Strategies for Special Sport Events: Are Event Organizers Outmaneuvering Ambush Marketers? *Journal of Sport Management*, 22.
- Kotler, P. (2003). *Marketing Management*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2011). *Principles of Marketing*, 14th. Edition, United States of America: Pearson Education.
- Mutlu, Ç. ve Şahin, T. (2014). Spor pazarlaması açısından futbol kulüplerine taraftar olma nedenleri. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 3 (1), 33-44.
- Odabaşı, Y. (2006). Satış ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM). 6. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Orçun, Ç. ve Demirtaş, M. C. (2015). Gelişen Futbol Ekonomisinde Taraftarların Kulüp Değerlerine Olan Bakış Açıları: Bucaspor Örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 113-126.
- Özmen, M. (2012). Müşteri Analizi. Torlak, Ö ve Altunışık, R. (ed.). *İçinde Pazarlama Stratejileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Roy, D. P. ve Cornwell, T. B. (2004). The Effects of Consumer Knowledge on Responses to Event Sponsorship. *Psychology & Marketing*, 21 (3).
- Soyer, F. ve Can, Y. (2011). Sporda Sponsorluğun Hukuki Temelleri ve Türkiye'deki Mevcut Durum Üzerine Bir İnceleme. 7 (1), 1201-1218.
- Talimciler, A. (2008). Futbol Değil İş: Endüstriyel futbol. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 89-114.
- Tanyeri, E. (2013). Halkla İlişkilerde Sponsorluk. Işık, M. (Ed.) *İçinde Halkla İlişkilere Giriş*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Tekin, Z. (2017). Pazarlama Etiğinde Makyavelizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (50), 214-222.
- Tevrüz, S. (2007). *İş Hayatında Etik*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Uzun, R. (2007). *İletişim Etiği, Sorunlar, Sorumluluklar*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kitaplığı.
- Uzuner, M. E. ve Karagün, E. (2014). Rekreatif Amaçlı Spor Yapan Bireylerin Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27, 107-120.

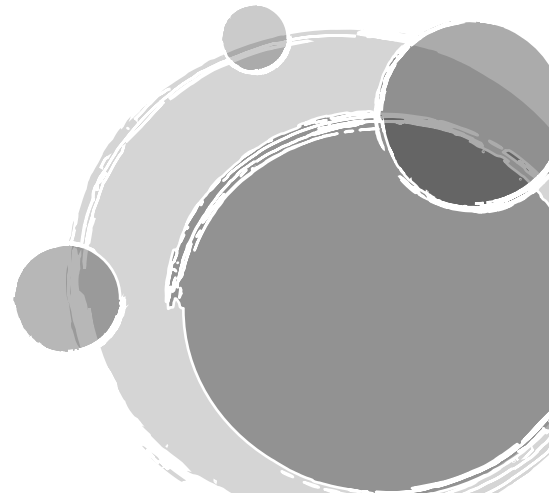

DENEY HAYVANLARIYLA YAPILACAK
ÇALIŞMALARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN
ETİK İLKELER VE SPOR BİLİMLERİ ALANI
AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Müge SARPER KAHVECİ

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, muge.sarperkahveci@kocaeli.edu.tr

 0000-0002-9731-9418

BÖLÜM 5

DENEY HAYVANLARIYLA YAPILACAK ÇALIŞMALARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN ETİK İLKELER VE SPOR BİLİMLERİ ALANI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Müge SARPEN KAHVECİ

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, muge.sarperkahveci@kocaeli.edu.tr

 0000-0002-9731-9418

GİRİŞ

Deney hayvanlarının kullanımı M.Ö. 400'lü yıllara kadar dayanır. Örneğin dünyanın ilk tıbbi el kitabı olarak bilinen ve Hippokrates'e ait Corpus Hippocraticum'da hayvanların ilk kez deneysel amaçlı olarak kullanıldığı görülmüştür. İlk fizyolojik çalışmalar Galenos (M.Ö. 131-201), tarafından domuz, maymun ve köpek gibi hayvanların organlarını vücuttan ayırarak yapılmıştır (Uludağ, 2019). Hatta Orta Çağ'da modern tıbbın kurucusu olarak görülen İbn-i Sina'nın da hayvan deneyleri alanında çalışmaları olduğu kayıtlarda mevcuttur.

(http1)

Fizyoloji bilgini Clause Bernard, fizyolojik çalışmalar için deney hayvanları kullanılması vazgeçilemez bir yöntemdir, açıklamasında bulunmuştur. Modern fizyoloji biliminin öncüsü

William Harvey (1578-1657), tarafından gerçekleştirilen kalbin pompalama özelliğini kanıtlandığı deney de modern hayvan deneylerinin ilki olmuştur (Uludağ, 2019). Deney hayvanları ile ilgili ilk çalışmalar daha çok anatomik yapıların keşfi ve fizyolojik mekanizmaların çözümlenmesine ışık tutmak amacıyla kullanılsa da zamanla;

- Temel biyolojik araştırmalar
- İlaç ve aşı geliştirme çalışmaları
- Adli tıp
- Eğitimde mesleki becerilerin öğretilmesi ve geliştirilmesi
- İnsan ve hayvan sağlığı için yapılan araştırmalar
- Askeri araştırmalar
- Kanseri çalışmaları
- Toksikoloji çalışmaları
- Davranış çalışmaları
- Ürün kalite ve kontrolü için yapılan araştırmalarda kullanılmaya başlanmıştır.

Genellikle tıp alanında yaygın olarak kullanılan hayvan deneyleri günümüz Türkiye’inde Spor Bilimleri alanında da yeni yeni kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu kullanım alanımıza ulaşana kadar temelinde yatan uygulama açıkları yüzünden etik açıdan pek çok aşamadan geçerek günümüzdeki halini almıştır.

1. Dünyada ve Türkiye’de Hayvan Etiği İlkeleri

Etik kelimesi kişilik anlamına gelen “ethos” kelimesinden türeyerek Yunanca’dan dilimize geçmiştir. Bu kelime ahlaki eylemlerin bilimsel olarak ele alınmasını hedefler. Etik, ahlaki tutumların altında yatan gerçekleri inceleyerek, insan davranışının temelini araştırmaktadır (Çobanoğlu ve Aydoğdu, 2009). Aslına bakarsak etiğin kalıplaşmış tanımlarından bahsetmek yerine temelinde bulunan “Ne yapmalıyım?, Nasıl yapmalıyım?, Doğru olan nedir? ve Vereceğim kararın yararı ve zararı nedir?” (Ersoy, 1994) sorularını kendimize sormak yeterlidir. Yani kısacası müdahale edilecek canlıya en hassas biçimde davranmanın yolu kendimize sordığımız sorulara verdiğimiz adil ve empati içeren cevaplarda saklıdır. Literatüre de bakıldığında hayvan deneyi

yapan kişilerin büyük bir çoğunluğunun çalışmalar öncesinde etik kurullardan izin alınmasını yerinde bir karar olarak gördüğü (Coşkun ve ark. 2007) ve hayvan deneyleri alanında çalışma yapacak kişilerin sertifika sahibi olması gerektiği konusunda yaygın olarak katıldıkları (Yiğit ve ark. 2015) görülmüştür. Tabi bu cevaplar sonucu yapılacak deney uygulamaları için standardizasyonu sağlamak adına;

- 1945 Royal Commission
 - 1959 3-R kuralı
 - 1963 Guide for Laboratory Animal Facilities and Care - Laboratuvar Hayvanları için Kullanım ve Bakım Rehberi
 - 1966 ABD de Hayvan Refahı Yasası - The Laboratory Animal Welfare Act
 - 1976 Cruelty to Animal Act – Hayvanlara İnsancıl Davranma Yasası
 - 1978 Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi, Paris
 - 1986 Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılacak Omurgalı Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonuna (European Convention for the Protection of Vertebrate Animals Used for Experimental and Other Scientific Purpose)
 - 1987 Avrupa Konseyinde Hayvan Kullanılan Denemelerdeki Düzenlemelerin Yasası
- yürürlüğe girerek çeşitli yasa ve bildireler sayesinde deney hayvanlarının refahı güvence altına alınmıştır.
- 1986 Ülkemizdeki hayvan deneyleri ile ilgili ilk etik kurul (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi)
 - 1986 Deneysel ve Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalı Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ni Türkiye'nin kabulü
 - 2004 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu
 - 2006 Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği ve Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik

Deney hayvanlarının kullanılmasına ilişkin etik ilkeleri belirlemek ve yerel etik kurulları denetlemek amacıyla Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu (HADMEK) kurulmuştur. 5199 sayılı Kanunun 9 uncu maddesi hükmü gereğince Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulları (HADYEK), deney hayvanı kullanan Sağlık, Tarım ve Köy İşleri, Çevre ve Orman ve Milli Eğitim Bakanlıklarına bağlı araştırma ve hizmet veren kurum ve kuruluşlar ile yükseköğretim kurumlarında kurulur. Bunların dışında kalan ve bu yönetmeliğin öngördüğü şekilde deney hayvanı kullanmak isteyen tüm resmi - özel kurum ve kuruluşlar Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kuruluna başvurarak yerel etik kurul kurma izni talep eder. Hayvan deneyleri yerel etik kurulu bulunmayan kurum ve kuruluşlarda hayvan deneyleri yapılamaz (Eşitli, 2012).

2. 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunundaki Önemli Maddeler

Madde 9

- “Hayvanların, bilimsel olmayan deneylerde kullanılmaması”
- “Deneylerin hayvanları koruyacak şekilde yapılması”
- “Deneylerde kullanılacak hayvanların uygun biçimde bakılması”
- “Hayvanların, alternatifi olmaması halinde deneylerde kullanılması”
- “Hayvan deneylerine yerel etik kurulları yoluyla izin verilmesi”

Madde 28

- “Yönetmeliklerde belirtilen hususlara uymayanlara, hayvan başına 546 TL”
- “Yetkisi olmadığı halde hayvan deneyi yapanlara, hayvan başına 2.202 TL ceza ödetilir”.

Madde 30

- “Ceza hükmü altına alınmış fiillerin tekrarı halinde para cezalarının **bir kat**, daha fazla tekrarında ise **üç kat** artacağı belirtilmektedir”.

Hayvan hakları ihlallerinin:

- “Veteriner hekim”
- “Veteriner sağlık teknisyeni”
- “Hayvan koruma gönüllüsü”

- “Hayvan koruma derneği üyeleri”
- “Hayvan koruma vakfı üyeleri”
- “Hayvan toplama, gözetim altına alma, bakma, koruma ile görevlendirilmiş olan kişilerce işlenmesi hâlinde verilecek ceza **iki kat** arttırılarak uygulanır”.

(http2)

2.1. HADYEK'in Yetki Alanına Giren Görevler

- ❖ “Deney hayvanları üzerinde yapılacak tüm işlemlerin etik yönden kabul edilebilir sınırlarını belirlemek,

Kurum içerisinde deney hayvanı kullanılması sürecinin etik kurallara uygun olarak yapılmasını sağlamak, gerektiğinde sonlanmasına karar vermek”

“Protokole aykırı çalışma saptanırsa gerektiğinde sonlandırılmasına karar vermek”.

- ❖ “Deney hayvanları ile çalışacak personelin gerekli eğitimleri almasını sağlamak ve bu amaçla sertifika programları düzenlemek, sertifikası olmayanların hayvan deneyi yapmasını engellemek”

“Üretim, uygulama, barındırma ve nakil şartları ile deneylerin yapıldığı laboratuvar şartlarının ve ekipmanlarının etik yönden uygunluğunu denetlemek”

“Yıllık çalışma raporlarını her yıl Merkezi Etik Kuruluna sunmak”

“Ölü hayvanlar ve tıbbi atıkların 2872 sayılı çevre kanununa göre bertarafını sağlamak”

- ❖ “Düzenlenecek eğitim sertifika programlarını otuz gün önce HADMEK'e bildirmek”

“Düzenledikleri sertifika eğitim programları ve eğitim sonunda başarılı olarak sertifika alan kursiyerler ile ilgili bilgileri HADMEK'e bildirmek”

“Deneyde kullanılan hayvanların, prosedür sonrası sahiplendirilmesi veya çiftçilik sistemine iadesinde sakınca görülüp görülmediği hakkında karar vermek”

- ❖ “Yalnızca kendi bünyesindeki hayvan refahı biriminin denetiminde gerçekleştirilecek prosedürlerde izin vermek”

“Ağır acı, stres ya da buna denk eziyet veren deneylerde bir hayvanın bir defadan fazla kullanılmamasını, zorunlu olarak kullanılması gerekiyorsa bunun sağlam bilimsel gerekçelere dayandırılmasını sağlamak”

“Araştırılan bilginin elde edilmesinde geçerliliği ispatlanmış alternatif usuller varsa hayvan deneylerini etik olarak uygun görmemek ve daha önceden ayrıntılı olarak yapılmış deneylerin tekrar edilmesine engel olmak”

“Kurum içinde deney hayvanı kullanılması sürecinin 3R ilkelerine ve etik kurallara uygun olarak sürdürülmesini denetlemek, bu amaçla gerekli düzenlemeleri yapmak” (HADYEK, 2014).

3. 3R Kuralı Yerini 4R Kuralına Bıraktı

1959 yılında Russell ve Burch tarafından yayınlanan “The principles of Humane Experimental Technique” adlı eser Reduction, refinement ve replacement” hakkında tavsiyeler veren ve dönemimizdeki hayvan deneyleri kanun ve yönetmeliklerine kaynak oluşturmuştur.

(http3)

Replacement (Yerine Geçirme): Aynı sebeple yapılıyorsa, filogenetik açıdan daha üst kısımlarda bulunan hayvan yerine daha aşağıda bulunan hayvanın kullanmasını içerir.

Reduction (Azaltma): Araştırmanın hedefine ulaşmasına yetecek en az sayıda deney hayvanı kullanarak deneyi gerçekleştirmek. Bunu yapabilmek için ön çalışma yapmak, istatistik uzmanından Power analizi için danışmanlık almak, hastalık, stres gibi deney sonuçlarını manipüle edebilecek değişkenleri asgari seviyeye indirmek, deney için en doğru hayvan türünü seçmek ve literatür tekrarına düşmemek gerekir.

Refinement (Arındırma): Yöntemin negatif yönlerini azaltarak verimliliği arttırmak amaçlanır. Her deney hayvanından alınabilecek bilgiyi makisimum seviyeye çıkarmak için acılı işlemleri azaltmaya çalışmak esastır (Naycı, 2013).

En son eklenen R ise kural sayısını 4'e çıkarmış ve **Responsibility (Sorumluluk)** olarak belirlenmiştir. Bu da deney yapacak kişilerin deneylerle ilgili tüm donanıma sahip olarak etik kurallara duyarlı ve bağlı biçimde tüm sorumluluğu üstlenebilecek seviyede olmalarıdır. Benzer şekilde, bu bireysel sorumluluk, deneylerde hayvan deneyleri alanında bilinçlenmeyi ve farkındalık oluşturulmasını, yeni metod ve teknolojilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını barındırır (Kademli, 2020).

Dünya Veteriner Hekimler Birliği; "Deneysel amaçlı kullanılacak hayvan kaynaklarının en doğru biçimde düzenlenmesi, deneylerde hayvan kullanımının en az sayıda tutulması, deneyin bilimsel niteliklere uygun biçimde planlanması, gereksiz tekrarlara düşülmemesi ve tüm deneylerin veteriner hekim kontrolü altında yapılması gerektiğine" vurgu yapmıştır (Uğurlu, 2017). Deney hayvanları tıbbi alandaki gelişmenin en önemli unsurudur. Deneylerde kullanılan tüm hayvanlar bilim insanlarının etik muamelelerini sonuna kadar hak etmektedirler. Bu sebeple araştırmacıların yukarıda bahsi geçen tüm etik maddelere hakim olmalarını, bunları içselleştirmeleri ve deneyler sırasında bahsedilen kurallara gerçekten riayet etmelerini gerekmektedir (Ergün, 2010).

4. Bir Deney Planlanırken

Deney hayvanları alanında çalışma planlanması durumunda deneyde kullanılacak tüm hayvanların yaşam kaliteleri, bakımları, beslenme şartları azami seviyede olmalı. Hayvan haklarına gölge düşürebilecek etmenler ekarte edilmelidir. Hayvanların yaşam alanları belirlendikten sonra bulundukları ortamın ısı ve nem dengesi, belirlenen hayvanın cinsine uygun olacak şekilde ayarlanmalıdır. Hayvanların bakımından sorumlu ekip hayvan bakımıyla ilgili eğitim almış sertifikalı ve etik kuralları bilen ve hassasiyet gösteren kişilerden oluşmalıdır (Utkan ve Cantürk, 2005).

Bilimsel çalışmalar için hayvanlar seçilirken, seçilecek hayvanın insanlara genetik, fizyolojik, anatomik açıdan uyumluluğu bilhassa dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Hayvan modelinin uygunluğu bilimsel araştırmanın sonuçlarını direkt olarak etkilemektedir (Altun ve Keskin, 2020). Başka bir çalışmada da deney ortamının ve hayvanları yetiştirme koşullarının bazı fizyolojik parametreleri doğrudan etkilediği belirtilmiştir (Kolatan, 2008).

Deneylerde kullanılan hayvan türleri;

- Fare (*Mus musculus*)
- Sıçan (*Rattus norvegicus*)
- Kobay (*Cavia pocellus*)
- Hamster (*Cricetulus griseus*, *Mesocricetus auratus*)
- Tavşan (*Oryctolagus cuniculus*)
- Kedi (*Felis catus*)
- Köpek (*Canis familiaris*)
- Gerbil (*Meriones unguiculatus*)
- Zebra Balığı (*Danio rerio*)
- Primatlar
- Kurbağa (*laevis*, *tropicalis*, *temporaria*, *pipiens*)
- Domuz (*Sus Linnaeus*) (HADYЕК Yönergesi, 2014).

Ayrıca Deney hayvanlarının yalnızca yasal deney hayvanı üretici - tedarikçilerinden elde edilerek kullanılma gerekliliği bulunmaktadır. Kedi ve köpek gibi evcil türlerin sokakta yaşamını sürdürenleri araştırmalarda asla ve asla kullanılamaz (Balkan ve Balkan, 2013).

(http4)

4.1. Deney Sırasında Hayvanlarda Ağrı Varlığının Göstergeleri

- Sıvı ve gıda tüketiminde düşüş
- Kilo azalması
- Piloereksiyon
- Tepkisizleşme
- Saliva salgısında artış

- Yalama ve çiğneme hareketi
- Kifoz biçimde durma
- Agrasyon içeren davranışlarda bulunma (Altuğ, 2009), durumunda deney prosedürleri yeniden gözden geçirilip hayvan refahını daha iyi sağlayacak bir yöntem bulunana kadar müdahalelerin askıya alınması gerekmektedir.

5. Egzersiz Alanında Kullanılan Yöntemler

Kullanılan yöntemlere giriş yapmadan önce; Sporun bireylere birçok fizyolojik ve psikolojik yararlarının olduğu (Uzuner ve Karagün, 2014), bireyler tarafından hem sosyalleştirici ve mücadeleci yapıyı geliştiren bir olguyken hem de insan ruhunu ve bedensel sağlığını geliştiren bir olgudur (Çakmak, 2021). Bu temelden yola çıkarak sporun ve sporculuğun gerektirdikleri yıllar içinde spor dünyasının büyümesine ve gelişen teknoloji sayesinde daha çok bireye ulaşarak sağlıklı yaşam bilincinin oluşmasıyla hızlı büyüyen camialardan biri haline gelmiştir (Alp, 2021). Buradan temel alarak gelişen spor bilinci pek çok tıbbi çalışmada da egzersizin rolünün araştırılmasına sebep olmuş ve multidisipliner yaklaşımla sayısız bilim insanı tarafından çalışılmaya başlanmıştır.

5.1. Treadmill’de Koşurma Yöntemi

(http5)

İnsanların kullandığı koşu treadmill’leri ile çalışma disiplini olarak hemen hiçbir fark yoktur. Ancak tüm boyutları kullanılacak hayvan cinsi boyutlarına göre düzenlenmiştir. Ayrıca insan treadmill’inden farklı olarak tek lane’li (kulvarlı) bulunsada 2’li, 3’lü 4’lü ve 5’li lane’lileri da bulunmaktadır. Yine insan treadmillinden farklı olarak üzerinde hayvanların kaçmasını

engelleyecek plexiglass'tan yapılmış şeffaf bir koruyucu kapak bulunmaktadır. Hız, süre ve eğim ayarlanabilirken tüm veriler bilgisayara aktarılır ve bilgisayardan komutlar değiştirilebilir özelliktedir. Sıçanların koşmaları için dizayn edilmiş bir alettir.

5.2. Wheel-Running'de Koşturma Yöntemi

(http6)

Yanları tamamen kapalı ve yalnızca hayvanların ayaklarını koyduğu mazgal kısımların aralıklı olduğu bir alettir. Alet bilgisayarla yönetilen bir motora bağlı ve verileri otomatik almayı sağlayan bir sistemi bulunmaktadır. Treadmill'in aksine yalnızca hız ve süre ayarı yapılabilmektedir. Çünkü alet sabit olarak incline pozisyonunda durmaktadır. Sıçanların koşmaları için dizayn edilmiş bir alettir.

5.3. Swimming Tank'de Yüzdürme Yöntemi

(http7)

Genellikle 150 cm çapında 50-60 cm yüksekliğinde ısı ayarı C° cinsinden ayarlanabilen, sıçanların yüzmesini sağlayacak metal ya da plastik üründen yapılmış havuzlarda sıçanların yüzdürülmesini sağlar.

İnsana ait fonksiyon benzerlikleri bakımından memeli hayvanlar arasında bilimsel araştırmalarda yüksek bir oranla en çok kullanılan hayvan türünün “rat” olduğu belirlenmiştir (Kurt, 2015). Ayrıca maliyet bakımından da en uygun canlı yine ratlardır. Bu sebeple literatür araştırmaları sırasında rat çalışmaları göz önünde tutulmuştur. Medikal alanda en geniş veriye sahip veri tabanı olan PubMed verileri incelendiğinde deney hayvanları alanında uygulanan egzersiz yöntemleri arasında; Yüzme (toplam 3927 çalışma), Wheel Running (toplam 1917 çalışma) ve Treadmill koşusu (toplam 4900 çalışma) olduğu görülmüştür. Egzersiz fizyolojisi alanında kullanılan en yaygın yöntemin Treadmill koşusu olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkarken sebeplerin arasında Wheel Running’in sabit incline pozisyonu sebebiyle çalışmalarda şiddet ayarlama konusunda akıllarda soru işareti bırakan bir kısmı olduğu hem de farklı şiddetleri kapsayan çalışmalarda kullanılmak için henüz yeterliliğinin tam olmadığı görülmüştür. Diğer bir yöntem olan yüzme metodunda, yüzme sırasında bulunulan yoğun ortam yüzünden sarf edilen güç ve enerji miktarı hayvandan hayvana farklılık göstereceği, doğru ortam ayarlanmasında sorun yaşanırsa tüylerin ıslandıktan sonra, kurutulmasının hayvanlarda yaratacağı stresin deney parametrelerini olumsuz etkileyebileceği düşünülmüştür. Temel yöntem olarak treadmill koşusunun tercih edilme sebepleri arasında; egzersiz sırasında kat edilen mesafe, eğim ve hız ayarlarının belli standartlara oturtulmuş olması ve literatürle desteklenebilirliğinin daha yüksek olmasından kaynaklanacağı düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilimsel çalışmaların artması sebebiyle hayvanlar üzerinde çalışmalar yapmayı gerektiren durumlar zamanla artmıştır. Gün geçtikçe sportif alanda da egzersizin insan bedenine olan etkilerinin bulunması ve hastalıklar üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilere sebep olup olmadığı alandaki kişiler tarafından merak konusu haline gelmiştir. Bu sebeple de sportif alandaki hayvan çalışmaları gün geçtikçe artmaktadır. Ancak tıbbi alanda bulunan bireylerin eğitim müfredatında bulunan etik ile ilgili dersleri, okudukları süreç boyunca hocalarının eğitim sırasındaki etik davranışlara yaptığı sık vurgu ve son olarak hekimlerin mezuniyet aşamasında ettiği Hipokrat

yemini sayesinde etik davranış kalıpları bir kültür olarak meslek hayatlarıyla bütünleşmektedir. Ancak spor alanına daha henüz yeni girmeye başlayan bu deneysel yöntem maalesef bazı gruplar tarafından verilerin alınması sırasında, kişisel hırslar sebebiyle etik olmayan davranışlara sebep olabileceğinden, bu alanda çalışma yapacak kişilerin yalnızca becerilerinin üst seviyede değil, insani ve etik davranışlar çerçevesinde çalışmaları uygulayabilme niyetlerinin de sahıh olması gerekmektedir. Bu tarz çalışmaların insanlığa sağlayabileceğı fayda yadsınacak bir oranda değildir. Hayvansal çalışmaların planlanması esnasında temel amaç insanlığa hizmet olsa da alanda deney yapacak olan kişilerin, etik ilkeleri yapacakları çalışmaların önünde tutarak, çalışma boyunca hayvan haklarına karşı en hassas biçimde davranmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alp, A.F. (2021). Elit Sporcularda Çift Kariyer. Betül Bayazıt, Ercan Kaçar, Ozan Yılmaz (Ed.), Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Kitabı – 3 içinde. (ss. 258-278). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Altuğ, T. (2009). Hayvan deneyleri etiği. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 53-68.
- Altun, A., & Keskin, İ. (2020). Hayvan Çalışmalarında Uygun Model Seçim Kuralları ve Etik Durum. Sakarya Tıp Dergisi, 10(2), 359-364.
- Balkan, A. & Balkan, M. (2013). Hayvan Çalışmalarında Etik, Laboratuvar Standardizasyonu ve Hayvan Bakımı ile İlgili Yasal Zorunluluklar/Legal Requirements Involving Ethics in Animal Research, Laboratory Standardisation, and Animal Care. Turk Toraks Dergisi, 14, 6.
- Coşkun, A., Elibol, P., Coşkun, M., Çalışkan, E., Tükenmez, M., & Yeğen, B.Ç. (2007). Hekimlerin ve veteriner hekimlerin araştırmalarda deney hayvanı kullanımına bakış açıları. Cerrahpaşa Tıp Dergisi, 38(4), 146-151.
- Çakmak, G. (2021). Günümüzün Popüler Kavramı E-spor: Eleştirel Bir Bakış. Elif Karagün, Ozan Yılmaz (Ed.), Spor Bilimlerinde Güncel Konular ve Araştırmalar – 4 içinde. (ss. 59-71). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Çobanoğlu, N., & Aydoğdu, İ. B. (2009). Tıp araştırmaları ve hayvan hakları açısından hayvan deneyleri etik kurulları. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 7, 112-118.
- Ergün, Y. (2010). Hayvan deneylerinde etik. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 19(4), 220-235.
- Ersoy, N. (1994). Hemşirelik ve etik. Florence Nightingale Journal of Nursing, 7(33), 43-51.
- Eşitli, E. A. (2012). Hukuka Aykırı Hayvan Deneyleri. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), 16-24.
- Kademli, M. (2020). DeneySEL Psikoloji Bakış Açısıyla Laboratuvar Deneylerinde Hayvan Kullanımı ve Etik İkilem. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (51), 308-325.
- Kolatan, H. E. (2008). Farklı laboratuvar ortamlarında yetiştirilen sıçanların yetiştirilme şartlarının fizyolojik parametreler üzerine etkilerinin araştırılması (Doctoral dissertation, DEÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü). Yayımlanmamış doktora tezi.
- Kurt, E. (2015). Bir üniversiteye ait hayvan deneyleri etik kurulu incelemeleri: 13 yıllık çalışma sonuçları. Gülhane Tıp Dergisi, 57.
- Nayci, S. (2013). Hayvan Çalışmalarında Planlama ve Uygun Model ve Denek Seçimi Nasıl Yapılmalı? / Planning Experimental Studies and Selection of an Available Animal Model?. Turk Toraks Dergisi, 14, 10.
- Resmi Gazete. (2014). Tübitak Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulu Yönergesi. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140215-6.htm>
- Uğurlu, A.K. (2017). Adnan Menderes Üniversitesi Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulu'nun Gelişimi ve İşleyişi Üzerine Bir Değerlendirme. Animal Health Production and Hygiene, 6(2), 531-536.
- Uludağ, Ö. (2019). Hayvan deneyi çalışmalarında etik kuralların tarihçesi ve önemi. Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 5(1), 1401-1413.
- Utkan, Z.N., & Cantürk, N.Z. (2005). Deney Hayvanlarının ve Deney Modellerinin Seçimi. İç: Cantürk NZ ve Sayek İ, (Ed.) Cerrahi Araştırma. İstanbul: Nobel Matbaacılık, 125-9.
- Uzuner, M.E. ve Karagün, E. (2014). Rekreatif Amaçlı Spor Yapan Bireylerin Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 27: 107 – 120.

Yiğit, A., Sinmez, Ç. Ç., & Aslım, G. (2015). Türkiye’de deney hayvanı kullanmaya yetkili kişilerin hayvan kullanımına yönelik tutumları. Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 21(6), 885-892.

İnternet kaynakları

- http1. (2021). <https://www.dusuncemektebi.com/d/190453/hekimlerin-hukumdari-ve-tibbin-sahi-ibn-i-sina> İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).
- http2.(2021). <https://www.saglikasistani.net/guncel-bir-tartisma-deney-hayvanlari-kullanilsin-mi-kullanilmasin-mi/> İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).
- http3. (2021). <http://hadyek.bingol.edu.tr/> Bingöl üniversitesi hayvan deneyleri yerel etik kurulu resmi İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).
- http4. (2021). <https://etik.erciyes.edu.tr/> Erciyes Üniversitesi Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulu Resmi İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).
- http5. (2021). https://www.ub.edu/web/ub/en/menu_eines/noticies/2019/07/033.html Barselona Üniversitesi Resmi İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).
- http6. (2021). <http://www.limef.com/downloads/Solutions-Animal-Activity-Behavior.pdf> İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).
- http7. (2021). https://en.wikipedia.org/wiki/Morris_water_navigation_task İnternet Sitesi, 2021. (Erişim: 19.12.21).

SPOR BİLİMLERİNDE ETİK YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR
Prof. Dr. Elif KARAGÜN